

Хмельницький національний університет

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра слов'янської філології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань *03 Гуманітарні науки*

Спеціальність *035 Філологія*

Спеціалізація *035.033 Слов'янські мови і літератури (переклад включно),
перша – польська*

на тему: Стереотипний образ поляка у романі «Спадщина» Романа Дмовського

КРФПРмз.021104.01.07.00

студентки II курсу групи ФПРмз-21-1 _____ Олена МАТВІЮК
підпис

Керівник _____ Оксана РАНЮК
підпис

До захисту допускаю:

Завкафедри слов'янської філології _____ Неля ПОДЛЕВСЬКА
підпис, дата

Хмельницький, 2022

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	слов'янської філології
Освітній рівень	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія
Спеціалізація	Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська
Освітня програма	освітньо-професійна

„ЗАТВЕРДЖУЮ”

Завідувач кафедри слов'янської філології

_____ (Подлевська Н. В.)

19 жовтня 2021 року

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу

МАТВІОК ОЛЕНІ ЯКІВНІ

1. Тема роботи «Стереотипний образ поляка у романі «Спадщина» Р. Дмовського», затверджена на засіданні кафедри слов'янської філології 11 червня 2021 року, протокол № 11.

2. Термін подачі здобувачем вищої освіти завершеної роботи – грудень 2022 року.

3. Вихідні дані роботи:

Сучасні дослідження національних стереотипів виявляють зміни в баченні різними народами своїх сусідів. Вивчення авто- і гетеростереотипів різних народів є особливо цікавим сьогодні, коли на європейській та світовій геополітичній (а отже, й ментальній) карті відбуваються значні зміни. Дослідження, що аналізують різноманітні стереотипи і взаємопов'язані з ними питання та проблеми актуальні з багатьох причин. Стереотип – цікавий науковий феномен, який незалежно від волі людини проявляється на всіх рівнях свідомого та підсвідомого. Стереотипи безпосередньо впливають на поведінку людини: корегують, регламентують її. Зокрема, до найбільш стереотипних форм поведінки можна віднести обряди, звичаї, етикет, трудові традиції, ігри тощо. Дослідження, пов'язані з різноманітними аспектами вивчення феномену поняття «стереотип», досить актуальні, оскільки національно-культурні стереотипи виявляються на всіх рівнях під час комунікативної взаємодії та впливають на поведінку представників певної національної, соціальної спільноти. Стереотипи презентують культуру, є важливими ознаками етносу, показниками належності людини до певної культури, символом національно-культурної ідентифікації особистості. Роман Дмовський є однією з непересічних особистостей в політичному та культурному житті Польщі, а його роман «Спадщина» демонструє стереотипний образ поляка, дослідження якого є **актуальним** та потребує детального аналізу.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік підлеглих розробці питань):

- проаналізувати праці науковців, присвячені вивченню поняття «стереотип», сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження;
- висвітлити проблеми типологізації стереотипів;
- описати життєвий та політичний шлях Романа Дмовського;
- охарактеризувати внутрішні та зовнішні фактори, що впливали на формування та еволюцію націоналістичних поглядів Р. Дмовського;
- виявити мовну реалізацію позитивних та негативних стереотипів образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються.

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	НЕМАЄ		

7. Дата видачі завдання – 19 жовтня 2021 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
№ з/ч	Найменування етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Обрання теми кваліфікаційної роботи	Вересень 2021 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2021 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень–листопад 2021 року	
4.	Написання першого розділу кваліфікаційної роботи	Грудень 2021–березень 2022 року	
5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації в збірнику наукових праць та участі в конференціях	Березень–листопад 2022 року	
6.	Написання другого розділу кваліфікаційної роботи	Травень–червень 2022 року	
7.	Написання третього розділу кваліфікаційної роботи	Вересень–жовтень 2021 року	
9.	Написання «чорнового варіанту» кваліфікаційної роботи	Листопад 2022 року	
10.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	Грудень 2022 року	
11.	Остаточне завершення кваліфікаційної роботи	Грудень 2022 року	
12.	Подача кваліфікаційної роботи на кафедру	Грудень 2022 року	

Магістрант _____

Олена МАТВІЮК

Керівник роботи _____

Оксана РАНЮК

Анотація

Тема роботи: **«Стереотипний образ поляка у романі «Спадщина» Р. Дмовського»**

Автор – Матвіюк О. Я

Науковий керівник – Ранюк О. П.

Обсяг кваліфікаційної роботи – 73 сторінки основного тексту.

Робота містить 132 джерела посилань (зокрема 60 – польською, англійською, німецькою мовами).

Ключові слова: стереотип, Польща, покоління, етностереотип, націоналізм, поляк, релігія, політична діяльність, роман.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню стереотипного образу поляка у романі «Спадщина» Р. Дмовського.

Дослідження, пов'язані з різноманітними аспектами вивчення феномену поняття «стереотип», досить актуальні, оскільки національно-культурні стереотипи виявляються на всіх рівнях під час комунікативної взаємодії та впливають на поведінку представників певної національної, соціальної спільноти. Стереотипи презентують культуру, є важливими ознаками етносу, показниками належності людини до певної культури, символом національно-культурної ідентифікації особистості. Роман Дмовський є однією з непересічних особистостей в політичному та культурному житті Польщі, а його роман «Спадщина» демонструє стереотипний образ поляка, що визначає актуальність теми кваліфікаційної роботи, яка полягає в комплексному дослідженні комплексному аналізі стереотипів в описі поляків.

Меті підпорядковується вирішення завдань: проаналізувати праці науковців, присвячені вивченню поняття «стереотип», сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження; висвітлити проблеми типологізації стереотипів; описати життєвий та політичний шлях Романа Дмовського; охарактеризувати внутрішні та зовнішні фактори, що впливали на формування та еволюцію націоналістичних поглядів Р. Дмовського; виявити мовну реалізацію позитивних та негативних стереотипів образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського.

Об'єкт дослідження – лінгвостилістичні засоби реалізації стереотипного образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського. Предмет дослідження – національно-культурні стереотипи образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського.

Авторові роботи вдалося проаналізувати праці науковців, присвячені вивченню поняття стереотип. Визначено, що стереотипна думка є результатом спрощеного, схематизованого мислення, тобто спотворений образ світу, властивий багатьом людям. Охарактеризовано поняття «етнічні стереотипи», що є невід'ємною частиною суспільної свідомості і самосвідомості представників етносу, що виявляється в умовах контакту з представниками інших етносів та виконують захисну функцію по відношенню до своєї ідентичності духовної культури. Також описано життєвий та політичний шлях Романа Дмовського. Охарактеризовано внутрішні та зовнішні фактори, що вплинули на формування та еволюцію націоналістичних поглядів Р. Дмовського. Виявлено мовну реалізацію позитивних та негативних стереотипів образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського.

Науковий апарат і висновки в кваліфікаційній роботі чіткі та повністю відбивають зміст роботи. Досить суттєва апробація дослідження, зазначена у вступі роботи, свідчить про достовірність результатів дослідження.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому дослідженні стереотипів в творчості інших польських письменників.

Автор

підпис автора і дата подання роботи до захисту

ЗМІСТ

Вступ.....	6
1. Теоретико-методичні засади вивчення стереотипів	10
1.1. Стереотип як загальнонауковий феномен	10
1.2. Поняття «стереотип» у лінгвістичних дослідженнях: типологія, функції	15
Висновки до першого розділу	25
2. Життєвий шлях суспільно-політична та публіцистична діяльність Романа Дмовського	27
2.1. Роман Дмовський: життєвий та політичний шлях.....	27
2.2. Ідейно-теоретичні засади «польської національної ідеї» Романа Дмовського	38
Висновки до другого розділу.....	42
3. Аналіз стереотипного образу поляка у романі «Спадщина» Романа Дмовського	44
3.1. Поляки як спільнота	45
3.2. Поляки та інші народи.....	47
3.2.1. Поляки та євреї	47
3.2.2 Поляки та інші західноєвропейські народи	52
3.3 Образи типових представників польського народу	53
3.3.1 Образ «справжнього поляка»	53
3.3.2 Образ поляка-слуги	54
3.3.3 Образ сільського проповідника	55
3.4. Образ жінки	56
Висновки до третього розділу	58
Висновки.....	60
Перелік джерел посилання.....	63

ВСТУП

Сучасні дослідження національних стереотипів виявляють зміни в баченні різними народами своїх сусідів. Вивчення авто- і гетеростереотипів різних народів є особливо цікавим сьогодні, коли на європейській та світовій геополітичній (а отже, й ментальній) карті відбуваються значні зміни. Праці, що аналізують різноманітні стереотипи і взаємопов'язані з ними проблеми актуальні з багатьох причин. Стереотип – цікавий науковий феномен, який незалежно від волі людини проявляється на всіх рівнях свідомого та підсвідомого. Стереотипи безпосередньо впливають на поведінку людини: корегують, регламентують її. Зокрема, до найбільш стереотипних форм поведінки можна віднести обряди, звичаї, етикет, трудові традиції, ігри тощо.

Дослідження, пов'язані з різноманітними аспектами вивчення феномену поняття «стереотип», досить актуальні, оскільки національно-культурні стереотипи виявляються на всіх рівнях під час комунікативної взаємодії та впливають на поведінку представників певної національної, соціальної спільноти. Поняття «стереотип» активно вивчають у різноманітних галузях, зокрема, когнітологи, етнолінгвісти, психолінгвісти, лінгвокультурологи, соціолінгвісти: М. Алефіренко [3], Є. Бартмінський [5], Ф. Бацевич [7], А. Вежбицька [12], І. Голубовська [14], В. Дем'янков [16], С. Єрмоленко [17], В. Жайворонок [19], І. Іванова [25], В. Іващенко [26], А. Івченко [27], У. Квастхофф [28], В. Маслова [43], Й. Мацькевич [44], Л. Мацько [46], С. Поворознюк [52], Т. Радзієвська [53], О. Селіванова [54], Н. Сологуб [57], Ю. Сорокін [58], О. Тищенко [61], та ін. Стереотипи презентують культуру, є важливими ознаками етносу, показниками належності людини до певної культури, символом національно-культурної ідентифікації особистості.

Роман Дмовський є однією з непересічних особистостей в політичному та культурному житті Польщі, а його роман «Спадщина» демонструє

стереотипний образ поляка, дослідження якого є *актуальним* та потребує детального аналізу.

Мета роботи полягає в комплексному аналізі стереотипного образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати праці науковців, присвячені вивченню поняття «стереотип», сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження;
- 2) висвітлити проблеми типологізації стереотипів;
- 3) описати життєвий та політичний шлях Романа Дмовського;
- 4) охарактеризувати внутрішні та зовнішні фактори, що впливали на формування та еволюцію націоналістичних поглядів Р. Дмовського;
- 5) виявити мовну реалізацію позитивних та негативних стереотипів образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського.

Об'єкт дослідження – лінгвостилістичні засоби реалізації стереотипного образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського.

Предмет дослідження – національно-культурні стереотипи образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського.

Методи дослідження. Для аналізу фактичного матеріалу в роботі застосовано комплексний підхід, що виявляється у використанні таких методів: проведено синтез даних, використаний метод критичного аналізу літературних джерел, контекстуально-інтерпретаційний аналіз (для виявлення і тлумачення особливостей вербальної репрезентації образу поляка). Для досягнення поставленої мети застосовано й інші методи: описовий, зіставний.

Матеріалом дослідження є роман «Спадщина» Р. Дмовського.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що розглянуто й узагальнено розвиток змісту поняття «стереотип» у дослідженнях представників різних наукових напрямів; описано національно-культурні особливості стереотипного образу поляка у романі «Спадщина» Р. Дмовського; здійснено комплексний аналіз та систематизацію стереотипних образів поляка,

зафіксованих у романі «Спадщина» Р. Дмовського; виділено і схарактеризовано мовні одиниці, за допомогою яких відбувається фіксація стереотипного образу поляка.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленому аналізі окремих аспектів етнічного стереотипу та детальному описі особистості Р. Дмовського та його ролі у культурному та полічному житті Польщі. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть слугувати для подальших студій у галузі етнолінгвістики, лінгвостилістики, літературознавства тощо.

Практичне значення полягає в застосуванні результатів дослідження в теоретичних та практичних дисциплінах «Сучасна польська мова», «Практичний курс польської мови», «Методика навчання польської мови», «Історія», «Країнознавство Польщі», «Вступ до літературознавства». Можна використовувати в розробленні спецкурсів та проведенні семінарів із когнітивної лінгвістики, лінгвістичного аналізу художнього тексту, лінгвокультурології й країнознавства, для написання курсових, дипломних та магістерських робіт тощо.

Апробація. Окремі положення кваліфікаційної роботи заслуховувалися на:

- Наукових читаннях молодих дослідників до Міжнародного дня слов'янської писемності (18 травня, 2021 р., Кривий Ріг);
- VI Міжрегіональному науково-практичному семінарі «Теоретичні та прикладні проблеми сучасної філології» (28 квітня 2022 р., Умань);
- Загальноуніверситетській звітно-науковій конференції (2022, Хмельницький).

та викладено у статтях:

- «Польський націоналізм в переконаннях Романа Дмовського», надрукованій у збірнику наукових праць «Славістичні студії: лінгвістика,

літературознавство, дидактика: збірник наукових праць» (Хмельницький, 2022),

– «Життя проти течії. Ян Глінчевський», що вийшла друком у збірнику наукових праць» (Хмельницький, 2022).

Структура. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та переліку джерел посилання (132 позиції). Загальний обсяг роботи – 73 сторінки, із них основного тексту – 70 сторінок.

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СТЕРЕОТИПІВ

1.1. Стереотип як загальнонауковий феномен

Початок ХХ століття пов'язаний з формуванням проблематики й сутності теорії стереотипів. Останнім часом з'являється велика кількість різноаспектних праць, предметом яких є проблема стереотипу. Науковці аналізують поняття «стереотип», виокремлюють його особливості, відповідно до аспекту досліджень. Стереотип у своїх наукових працях аналізують соціологи, психологи, етнографи, філософи: Т. Адорно, А. Байбурін, Н. Годзь, У. Ліппман, Г. Лебон, Д. Левінсон, С. Канеті, У. Квастхофф, І. Кон. Р. Сенфорд, Ю. Сілецький, З. Фрейд, Е. Френкель-Брюсвік та ін. Слово «стереотип» виникло в типографічній лексиці, зокрема, використовувалося в ХVІІІ столітті для позначення форми для друку відтисків.

Проблему стереотипізації як пізнавального процесу вперше почали вивчати в соціології, де стереотип визначався як механізм соціального сприйняття, що має здатність взаємодіяти з іншими соціальними рівнями сприйняття (такими, як пам'ять, інтуїція, уява) через ланцюг асоціативних зв'язків.

До наукового обігу поняття «стереотип» увів американський журналіст У. Ліппман, який у праці «Суспільна думка» окреслив стереотип як спрощене, задалегідь закріплене уявлення, що не виникає з власного досвіду людини, адже «є певний зв'язок між подіями, які відбуваються ззовні, і свідомістю, через яку вони (ці події) пропускаються» [40, с. 102]. Стереотипи на думку У. Ліппмана, виникають спонтанно, через неминучу потребу в економії уваги. Вони сприяють формуванню традицій та звичок.

У. Ліппман стверджує, що на формування стереотипів впливають дві найвагоміші особливості стереотипізації:

1) принцип економії зусиль, характерний для повсякденного людського мислення (люди прагнуть не реагувати кожен раз по-новому на нові факти та явища, а прагнуть виділяти їх під вже наявні категорії), адже «у навколишньому світі не було практично усвідомленого одноманіття, то звичка сприймати раніше сформований образ за нове враження вела б не до економії зусиль, а лише до помилок. Але, якщо одноманіття все ж таки існує, то відмова від усіх стереотипів на користь абсолютно наївного підходу до досвіду збіднила б людське життя» [40, с. 104];

2) захист існуючих групових цінностей (репрезентує його соціальну функцію) [40, с. 109].

Основними функціями стереотипу, за У. Ліппманом, є функція економії розумових зусиль і функція захиту групових цінностей, авторитетів, поглядів та думок. Опрацювавши праці У. Ліппмана, можна виокремити такі характеристики та особливості стереотипу:

- 1) стереотип виникає на основі опосередкованого сприйняття об'єкта;
- 2) стереотип сприяє поширенню традицій та звичок;
- 3) стереотипи впливають на формування нового досвіду;
- 4) стереотип зазвичай однозначний, він має здатність поділити світ на дві полярні категорії – «знайоме» і «незнайоме» (вороже);
- 5) стереотип містить оцінюючий елемент, який виступає у вигляді настанов і особливого емоційного ставлення;
- 6) стереотипи володіють надзвичайною стійкістю – вони або зовсім не змінюються або піддаються змінам із великими труднощами, навіть, якщо відбувається зіткнення з реальністю;
- 7) стереотип спрощує сприйняття, оцінку та поведінку відповідно до явища, яке відображене у цьому стереотипі; таким чином, він стає інструментом психологічного захисту інтересів та цінностей групи, сприяє процесу становлення її соціальнопсихологічної єдності [53].

Від теорії У. Липпмана термін стереотип змінився, набув дещо нового змісту. У сучасній соціології та соціальній психології стереотип тлумачиться як «судження, у загострено спрощеній та узагальненій формі, з емоційним забарвленням, що приписує визначеному класу предметів деякі властивості, чи, навпаки, що відмовляє їм у цих властивостях» [53].

За останні десятиліття дослідження стереотипів було запропоновано кілька теорій, пов'язаних з цим поняттям. Передусім існують теорії, в яких стереотипізація пояснюється існуванням стереотипів на рівні культури загалом, та теорії, в яких звертають увагу на індивідуальні риси особистості. Прихильники останніх бачать шляхи можливого подолання стереотипів не в зміні культурних стандартів чи реального статусу групи, що підлягає стереотипізації, як прихильники культурного підходу, а перш за все в зміні поглядів особистості – суб'єкта стереотипізації.

Серед теорій індивідуального сприйняття варто виокремити – теорію авторитарної особистості Т. Адорно і його колег (Е. Френкель-Брюсвік, Д. Левінсон, Р. Сенфорд) (50-ті рр), психодинамічні теорії, теорії символічного расизму (70-ті рр), модель дисоціації (90-ті рр). Т. Адорно та його колеги вважали, що стереотипізація, будучи когнітивним процесом притаманна лише особливому типу особистості, для якого характерні авторитарність, нетерпимість, відсутність толерантності. Стереотипи є формами, в яких така авторитарна особистість з несвідомими мотивами, прагне побачити світ. Згідно психодинамічним теоріям стереотип аутгрупи є результатом перенесення агресії від могутнього фрустратора на підвладну меншість. В теорії символічного расизму стереотипізація пояснюється конфліктом між расистськими (сексизмськими, націоналістичними) почуттями і егалітарними нормами в моделі дисоціації, основою стереотипізації є конфлікт між культурними зразками, що засвоюються в результаті соціалізації, і індивідуальними переконаннями, які є предметом самоконтролю.

Когнітивні підходи виводять стереотипізацію із закономірностей процесу пізнання: акцент робиться на процесах сприйняття і категоризації (Д. Гамільтон, Д. Макі, Г. Теджфел, Д.Тейлор, Т. Трейлер, С. Фіске та ін.). Людина не має можливості розглядати кожну групу як унікальну, тому повинна звертатися до стереотипів, в яких вже міститься необхідна інформація. Категоризація зумовлена потребою особистості у створенні саме тих уявлень, які були б прийнятні в її фізичному та соціальному оточенні і які є проекцією цінностей цієї особистості. Зважаючи на це, стереотипи не можуть вважатися ірраціональними, оскільки відображають раціональну вибірковість того, хто сприймає. Визначається і можливість неточності стереотипів – процес пізнання сам по собі недосконалий, і може містити помилки.

Існує значна кількість визначень поняття «стереотип». В. Ядов стереотип визначає як «почуттєво забарвлені соціальні образи». За В. Ядовим, в основі соціальних стереотипів лежить «реальний психологічний феномен, що є одним із компонентів настанови сприйняття, яка акумулює попередній досвід індивіда у своєрідний алгоритм ставлення до відповідного об'єкта» [71, с. 134].

Стереотип розглядається як механізм взаємодії, проста форма комунікації, результат взаємного тяжіння і культурної напруги, що одночасно характеризує рівень соціалізації людей. Багато науковців підкреслюють асоціативну природу стереотипу. Стереотип визначають як одиницю мови, що викликає на психовербальному рівні в свідомості представників певної національно-культурної спільноти деякий мінімум вихідних асоціативних реакцій відповідно до семантичних ознак оцінювального характеру.

Стереотипи можуть створюватися та закріплюватися через комунікативне передавання вербальних «ярликів» з покоління в покоління, без фактичної взаємодії з людьми, які є об'єктом стереотипу. Стереотипи можуть створюватися та підкріплюватися телебаченням, кіно, журналами, іншими

ЗМІ, можуть формуватися через обмежені контакти з членами об'єкту. Інколи стереотип є продуктом власного спостереження за об'єктом.

Стереотип – це явище мови та мовлення, стабілізуючий фактор, який дає змогу, по-перше, зберігати і трансформувати деякі домінуючі складники певної культури, по-друге, показати себе серед своїх та одночасно знайти свого.

Дослідження етнічних стереотипів належить до одного з нових та пріоритетних напрямів в етнології. В основі формування етнічної свідомості та культури в якості регуляторів поведінки людини є як вроджені, так і набуті в процесі соціалізації фактори – культурні стереотипи, які засвоюються з того моменту, коли людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, певною культурою та усвідомлювати себе їхнім елементом.

Механізмом формування стереотипів є різноманітні когнітивні процеси (сприйняття, розуміння, мислення, дія, вплив), тому що стереотипи виконують ряд когнітивних (раціоналістично-пізнавальних) функцій – функцію схематизації і спрощення, функцію формування та зберігання групової ідеології тощо. Єдність та неповторність духовної культури досягається шляхом вироблення одноманітних правил поведінки, спільної пам'яті та загальної картини світу.

Н. Годзь зазначає, що стереотипи є структурами ментально-лінгвального комплексу, за допомогою яких відображаються національні уявлення комунікантів. Завдяки своїй поліфонічності стереотипи діють як збірні образи, тому не можуть виступати як одиничні феномени. За Н. Годзь, «стереотип виступає як універсальна базова множина семантичних примітивів, як модель поведінки з детермінованим вибором тактик» [14, с. 8]. Дію певних культурно обумовлених уявлень стосовно навколишнього світу можна пояснити тим, що мовні одиниці співвідносяться з стереотипами та асоціаціями, або концептуальною сферою «національно-лінгвокультурної» спільноти. Під час культурної соціалізації особа отримує певну «систему координат» з

національно-забарвленими векторами простору та часу. Важливими, на думку дослідниці, є мовні стереотипи «як вербальні знаряддя комунікації, що об'єднують культурну спільноту» [14, с. 9]. Мовні та ментальні архетипи є первісною та головною матрицею. Етнопсихолінгвістично зумовлені мовні вислови та стереотипи широко генерують зміст ментальної свідомості представників певної етнокультурної спільноти. Мовні стереотипи передають особливості способу мислення їх носіїв [14, с. 9]. Культурні стереотипи виконують функції трансляції, передачі соціального і націокультурного досвіду, на певному рівні мають регуляційно-нормативні функції, також їм властиві високорозвинена семіотична функція та ціннісний потенціал, завдяки чому вони задіяні в структурах менталітету й етнічної ідентичності [14, с. 16].

Отже, стереотип як наукове поняття досліджується представниками різних наукових галузей. Проте, всі вони зазначають: мова відіграє важливу роль в оформленні та фіксації стереотипів; складові компоненти стереотипів (змістові та образні) відзначаються традиційністю, неподільністю відтворення у мовному потоці, відносною змінюваністю при формуванні, наявністю емоційно-оцінної маркованості та модальності.

1.2. Поняття «стереотип» у лінгвістичних дослідженнях: типологія, функції

Останнім часом посилився інтерес до феномену стереотипу серед лінгвістів. Поняття стереотип досліджували етнолінгвісти (Є. Бартмінський, В. Жайворонок, О. Тищенко), психолінгвісти (В. Красних, Ю. Сорокін), лінгвокультурологи (С. Єрмоленко, Т. Космеда, В. Маслова, Л. Мацько), соціолінгвісти (Ю. Прохоров) та ін.

Німецька дослідниця У. Квастхофф вперше у своїх працях проаналізувала стереотипи з лінгвістичного погляду, а також чітко розмежувала звичайну мовну компетенцію та прагматичну компетенцію. За її

словами, стереотип – це «вербальне вираження переконання, що пов'язане з соціальною групою чи представниками соціальної групи. (...) має логічну форму оцінного судження, яке в спрощеному і узагальненому вигляді приписує групі ті чи інші властивості або моделі поведінки» [28, с. 116]. Дослідниця наголошує, що стійкий компонент стереотипу має суто мовний характер. Стереотипна думка з емоційною оцінкою, є результатом спрощеного, схематизованого мислення, у певному сенсі спотворений образ світу, властивий багатьом людям. У житті суспільства стереотипи виконують певні соціальні функції, адже вони засвоюються у процесі соціалізації й інкультурації (занурення людини до певного соціуму й культури).

Як підкреслює О. Селіванова, У. Квастхофф розрізняє три функції стереотипів:

1) когнітивну (запам'ятовування певної схеми сприяє орієнтуванню та розрізненню, хто є хто);

2) афективну (емоційну) – створення настанови проти інших (мені не до вподоби ..., не люблю ...), яку можна розглядати як захисний механізм;

3) суспільну – підтримка внутрішньої єдності групи стосовно інших груп [53, с. 282].

Також у своїх працях У. Квастхофф виокремлює 4 форми вираження стереотипу, зокрема, за допомогою речення та тексту:

1) стереотип з простою формою предикації – найбільш поширена основна форма стереотипу (*німець старанний, британці ввічливі*);

2) стереотип з обмеженою достовірністю, тобто мовець висловлюється непрямо, використовуючи при цьому непряму цитату, риторичні запитання, дієслова менш категоричного характеру (*саксонець – мовчазний, неговіркий, небагатослівний*);

3) стереотип, в якому висловлюється позиція мовця, тобто висловлювання власної думки мовця (*На мою думку, італійцям не можна довіряти*);

4) текстове висловлювання стереотипу – простий, вільний опис стереотипного уявлення у вигляді речення або розгорнутого тексту, тобто імпліцитні стереотипи, які читач або слухач повинен висловлювати самостійно (*стереотипні уявлення в казках, легендах, піснях, анекдотах, художніх текстах* та ін.) [28, с. 116–126].

Переважно стереотипи заважають у міжкультурному та міжнаціональному спілкуванні, проте, знання стереотипів може бути корисним у політиці міжкультурних та міжнаціональних зв'язків. На сьогодні етнолінгвісти почали трактувати стереотип як цілісну «наївну теорію» об'єкта (предмет, явище), яка складається не лише з оцінки (конотативна, інтегральна), але і з категоріальних (ідентифікуючих) ознак (як виглядає особа чи предмет, як діє), відповідно до глибшого розуміння лексичного значення слова.

У польській етнолінгвістичній школі (Є. Бартмінський, Й. Мацькевич, Я. Адамовський) досліджують стереотипи традиційної культури у поєднанні з формою їх мовного вияву, а також опираючись на теорію прототипів, оскільки такий підхід дає змогу розкрити «пізнавальні можливості мови, елементарні механізми бачення та інтерпретації дійсності людиною, ліквідувати кордони між поняттєвою і семантичною системами, отже, між мовним і ментальним. Стає можливим спільне потрактування мовних і культурних явищ» [5, с. 12]. За словами Є. Бартмінського, стереотипом є «уявленням про предмет, оформлений в певній суспільній рамці і таким, що визначає, чим цей предмет є, як він виглядає, як діє, як його трактує людина тощо, при цьому уявлення, закріплене в мові, доступне через мову і стосується колективного знання про світ» [74, с. 9].

Є. Бартмінський визначає мовні стереотипи, як складні одиниці, семантично або формально стабілізовані, що закріплені й регулярно відтворюються в мовному узусі (конвенціоналізовані). Запропонована теорія

розуміння стереотипу відрізняється від інших, оскільки переважна більшість має негативні конотації.

Зазвичай стереотип містить негативне забарвлення тому, що окреслюється через слово шаблон (банальний, позбавлений оригінальності, виразності). Однак, варто також зазначити, що хоча стереотипні уявлення про інші народи, культури є дещо схематичними, проте вони дають змогу індивіду познайомитися з чужою культурою, зменшуючи при цьому культурний шок. Також мовні стереотипи дають можливість людині уявити світ у його лаконічній цілісності, вийти за межі свого вузького особистого сприйняття дійсності.

У працях Є. Бартмінського та Й. Панасюка виокремлено чотири типи стереотипів:

- 1) зразок – «такий, який повинен бути»;
- 2) реальність – «такий, який є»;
- 3) міфічне зображення (уявне) – «такий, який може бути»;
- 4) зображення ідеологічне – «такий, який може і повинен бути» [78, с. 43].

Етнопсихолінгвістика визначає стереотипи як стійкі, емоційні за своєю природою психічні утворення, що в спрощеній формі презентують досить складний факт дійсності. Зазвичай це емоційно забарвлені соціальні образи, які поєднують соціальний і психологічний досвід спілкування, взаємин між людьми [4, с. 87].

В. Іващенко поділяє стереотипи на мовні та немовні. Мовними є фразеологізми, повторювані слова, стаіл вирази, пов'язані з об'єктами реального світу, сполучення речень, тексти. Немовні – соціальні, ідеологічні, етнічні, ментальні, культурні стереотипи, стереотипи динамічної рівноваги та етнічні стереотипи мовної поведінки, мовного спілкування, ментальні стереотипи, стереотипи поведінки, стереотипи-уявлення, автостереотипи, гетеростереотипи, квазістереотипи, стереотипи сприймання, стереотипи

розуміння [26, с. 214-215]. Ф. Бацевич виділяє у своїх наукових працях: етнічний, національний, професійний, гендерний [7, с. 339] стереотипи.

Процес формування соціальних стереотипів у людській свідомості є неминучим, адже завдяки механізмам адаптації людини до суспільства відбувається укорінення певних уявлень [65, с. 114-115]. Від лінгвокультурного концепту стереотипне знання відрізняється спрощеністю, але подібне до нього структурованими поняттєвим та ціннісним складниками. Структурування стереотипу відбувається за семантичним принципом: зокрема, Дж. Лакофф вбачає в соціальних стереотипах, єдиною матеріальною формою яких він вважає речення, прототипічні ефекти (одиниці впливу) в ідеалізованій когнітивній моделі, що маркує приналежність до певного класу.

Однією з екзистенційних форм соціального стереотипу є національний, або етностереотип. Під національним стереотипом Б. Льоннекер розуміє сукупність прототипних висловлювань, отриманих із стереотипного знання, що спрямовані на соціальну формацію та укорінені у комунікативній спільноті, – або «фрейм соціальної формації» [40, с. 12]. Такою соціальною формацією є представники нації або держави. Дослідники підкреслюють, що саме «від особливостей міжетнічних відносин – співробітництва чи суперництва, домінування чи підпорядкування-залежать основні виміри стереотипів – зміст, спрямованість і ступінь сприятливості, а, у кінцевому рахунку, – ступінь їхньої істинності» [40, с. 156].

Етнічний (національний) стереотип є одним з видів стереотипу, який існує в традиціях будь-якого етносу і зазвичай має історичне коріння. Стійкі національні стереотипи постійно підтримуються масовою свідомістю і, як правило, рідко змінюються.

У 1933 р. американськими вченими Д. Кацем і К. Брейлі була розроблена методика дослідження національних стереотипів, експериментально реалізована на вибірці зі ста студентів Принстонського університету. Результати експерименту показали, більшість думок студентів тотожні щодо

рис, властивих тій чи іншій етнічній групі. У зв'язку з цим, Д. Кац і К. Брейлі дали таке визначення: етнічний стереотип є «стійким переконанням, що не узгоджується з тією реальністю, яку воно прагне уявити, через притаманні людині властивості спочатку позначити явище, а потім уже його спостерігати» [104].

Значна роль належить етнічним стереотипам під час здійснення міжконфесійної взаємодії. Як відомо, релігійна ідентифікація доповнює, а в деяких випадках повністю замінює етнічну. В традиційному соціумі часто члена етносу, можуть зарахувати до загального віросповідання, і навпаки, послідовник іншої релігії часом викликає негативну реакцію: від настороженості до абсолютного неприйняття. Відповідно релігійний та етнічний компоненти самоідентифікації взаємодоповнюють один одного, ґрунтом для виникнення етнічного стереотипу може бути відсутність достатніх уявлень про іншу конфесію [48].

В. Красних визначає стереотип як найважливішу одиницю культурного простору [35, с. 230]. Стереотипи існують зазвичай в двох формах: як стереотипи поведінки (мовленнєві), які визначають дії, що підлягають виконанню в конкретній ситуації, і стереотипи-уявлення, які визначають, чого варто очікувати від індивіда в будь-якій ситуації [36]. Під стереотипами сприйняття, як правило, розуміється спрощений, схематизований, забарвлений емоційно та досить стійкий образ певної етнічної спільноти, який розповсюджується на всіх її представників. За допомогою стереотипів міжнаціонального сприйняття формується значна частина уявлень про інші народи.

За О. Селівановою, етнічні стереотипи є детермінованою культурою, впорядкованою та фіксованою структурою, яка виконує функції стабілізації та ідентифікації угруповання як єдиного етносу, нагромадження й систематизації соціокультурного та історичного досвіду народу, захисту групових інтересів, своєрідності національної культури в умовах міжетнічних контактів тощо

[54, с. 291-292]. Етнічні стереотипи є невід'ємною частиною суспільної свідомості і самосвідомості представників етносу, що виявляється в умовах контакту з представниками інших етносів та виконують захисну функцію по відношенню до своєрідності духовної культури. Етнічні стереотипи поведінки закріплюють у свідомості культурні традиції та звички, що характеризують моноетнічне середовище. Завдяки етнічним стереотипам, відбувається зменшення сприйняття в свідомості, закріплюється позитивний і негативний досвід людей, чим пояснюється їхня схематичність, односторонність та категоричність. Д. Катц та К. Брейлі стверджували, що «стереотип – це стійке враження, що лише частково відповідає фактам, які прагне презентувати» [104, с.181].

Система етнічних стереотипів відображає певні моделі поведінки, звичні для індивіда механізми дій, що базуються на тому, як жили та діяли предки. Етнічні уявлення, які виникають на базі традиційних суджень, які побутують в суспільній свідомості етносу, є продуктом соціокультурного середовища. Важливими ознаками етностереотипів є:

- образність, схематичність, спрощення;
- цілісність, яскраво виражена оцінне та ціннісне забарвлення: ставлення до іншого у виді симпатії чи антипатії, які виникають під час контакту з іншою етнічною групою;
- символічність, ілюзорність, навантаженість «помилковим компонентом»»
- суб'єктивність.

Таким чином, етностереотип містить в собі як позитивний, так і негативний оцінний компонент. Загалом етнічний стереотип не може відповідати вимогам, що відповідають істині, оскільки він узагальнює схожі явища шляхом скорочення їхніх характеристик і нівелювання відмінностей. Також при цьому відбувається спотворення реальної дійсності і втрата специфіки кожного з окремих явищ. Етнічні стереотипи формуються не на

основі особистого досвіду, а запозичуються у тієї етнічної групи, до якої належить людина.

Виходячи з перерахованих вище характеристик, етностереотипи можна розглядати як уявлення, що формуються в етнічній самосвідомості, схематично і виразно передають образ певного явища і визначають його місце в ієрархії цінностей, притаманній певній етнічній групі. У свідомості людини міцно закріпилася звичка приписувати характерні риси етнічній групі, (хитрість, агресивність, товариськість, наївність, примхливість тощо), що часто стає основою для різних висловлювань і анекдотів. Серед причин, що пояснюють поширеність етнічних стереотипів, необхідно згадати готовність характеризувати упереджено великі етнічні групи, така категоріалізація залишається стабільною протягом тривалого періоду часу. Однак було б неправильно стверджувати, що цей етнос має лише такі особливості. Кожна етнічна група має весь спектр «характерних якостей», особливість якого полягає в ступені їх прояву.

Стереотипний образ включає тільки найбільш вражаючі, екзотичні і незвичайні риси, які можна було ідентифікувати при ознайомленні з явищем. Через це виникають спрощені схеми, які дають змогу людині орієнтуватися в соціальному просторі, ідентифікувати себе з етнічною спільнотою і встановлювати певні стосунки з іншими етнічними групами.

Джерелом стереотипу про інший етнос може бути або миттєвий контакт, або інформація, отримана з медіа, літератури (вторинних джерел), записана в свідомості етноса. За словами Байбуріна, «механізм стереотипування ґрунтується, по-перше, на зберіганні, передачі і накопиченні соціокультурної інформації, а по-друге, на виборі найбільш значущих фрагментів в умовах постійного оновлення.

В. Маслова зазначає, що відповідно тексти є «істинними зберігачами культури» [43, с. 87]. Текст, що має зв'язок з культурою та іншими наскрізними культурними кодами, відображає духовний світ людини.

Стереотипне сприйняття конкретного етносу реалізується як зовні, так засобами гетеростереотипів – системи уявлень про іншого, – так і внутрішньо, за допомогою автостереотипів, – системи уявлень про себе. При нормальній та позитивній національній ідентичності автостереотипи в більшості випадків позитивні і можуть бути ілюстрацією явищ, названого Л. Гумільовим «внутрішньоетнічною компліментарністю», тобто симпатією до членів свого етносу [16]. Автостереотипи зазвичай конотативно позитивні, а гетеростереотипи – негативні, в зв'язку з чим, самоперсоніфікація і персоніфікація інших є перешкодою для об'єктивної оцінки. Перевищення кількості позитивних автостереотипів над позитивними гетеростереотипами свідчить про негативне ставлення членів одного етносу до іншого, адже саме таке співвідношення дає можливість етносу більш чітко самоідентифікуватися.

Як правило, до власної етнічної групи формуються позитивні характеристики та почуття; спостерігається тенденція якщо не до перебільшення досягнень та історичної ролі свого етносу, то до акцентованої уваги та подіях і якостях, що характеризують етнос з кращого, героїчного боку, забуття того, що дискретитує етнос. Оцінні судження про інші етноси можуть бути позитивними та негативними залежно від історичного та особистого досвіду взаємодії етносів. Наприклад, те, що у певного етносу є економією, у іншого – жадібністю. Люди зазвичай сприймають етнокультурні стереотипи як зразки, яким потрібно відповідати, щоб отримати доступ до певної комунікативної групи [43, с. 59].

Етнічні стереотипи, що функціонують в суспільній і індивідуальній свідомості, мають різний механізм виникнення, консолідації і прояву, за яким їх можна розділити на дві групи. Згідно з С. Гладких, перша група стереотипів (етнічні стереотипи поведінки) формувалися протягом багатьох століть; вони перейшли до рангу міфологізованих і є стабільними, не придатними до культурних змін (наприклад, етностереотипи Лаосу, Тайваню, Японії). Друга

група стереотипів (етнічні стереотипи мислення) формуються спонтанно в процесі міжкультурного спілкування, етнічних зіткнень, за допомогою засобів масової інформації; вони мобільні, змінюються [1, с. 59-60].

Будь-який етнічний стереотип є продуктом історичного розвитку, соціальної організації та економічних передумов. Етнічні стереотипи поведінки (стереотипи першої групи) походять з глибокої давнини, коли географічні та економічні передумови спровокували стереотипи, характерні тільки для цієї етнічної групи (або частково притаманні іншим етносам). Багато стереотипів другої групи є негативними, що можна пояснити або несприятливим результатом взаємодії, або впливом інформації, що нав'язується з ідеологічною метою. Наявність негативних стереотипів має плюси та мінуси. Перша полягає в збереженні духовної культури етносів, друга – в тому, що етнічні стереотипи виступають як бар'єри в ситуації міжетнічного спілкування, значно зменшують ймовірність успішного результату комунікації, сприяють виникненню конфліктів.

Етнічні стереотипи виконують ряд важливих функцій, без яких не можуть бути зрозумілі багато констант соціальних відносин. До функцій стереотипізації належать:

1. Пояснення існуючих відносин, класифікація та впорядкування соціокультурної інформації;
2. Акумуляція та передача культурно-історичного досвіду, вироблення моделей поведінки та стандартів;
3. Захист колективних цінностей. Формуючись в зоні етнокультурних контактів на основі уявлень про справжні характеристики свого та іншого етносу, стереотипи закріплюються на підсвідомому рівні і не підлягають сумнівам.

Отже, як висновок, етнічні стереотипи є значними, звичними для індивідуальних механізмів дії, прийнятих цінностей і діють на рівні звичайної свідомості. Етностереотипи досить стабільні і з'являються протягом всієї

історії у представників різних поколінь як стабільна форма етнічної поведінки. При цьому етнічні стереотипи змінюються відповідно до життєвих умов етносу і ієрархії цінностей, прийнятих на цьому етапі історичного розвитку. Етнічні стереотипи часто не відповідають дійсності і є суб'єктивними, що обумовлено вибіркоvim підходом у формуванні образу етносу, що полягає в приверненні уваги до деяких особливостей і припущенні важливості інших. В наш час актуальність вивчення функцій і ролі стереотипів диктується необхідністю передбачати і вирішувати різні соціальні, культурні та політичні конфлікти, що виникають в ситуації міжетнічного контакту. Наукові дослідження, пов'язані з мовною фіксацією стереотипів дають змогу поглибити уявлення про засоби етнічної та культурної ідентифікації народу, його історію, стосунки з представниками інших етносів. Зважаючи на різноманітність класифікації та функцій, можна стверджувати, що стереотип є багатофункціональним явищем.

Висновки до першого розділу

Таким чином, стереотипи можуть створюватися та закріплюватися через комунікативне передавання вербальних «ярликів» з покоління в покоління, без фактичної взаємодії з людьми, які є об'єктом стереотипу. Стереотип як наукове поняття досліджується представниками різних наукових галузей. Проте, всі вони зазначають: мова відіграє важливу роль в оформленні та фіксації стереотипів; складові компоненти стереотипів (змістові та образні) відзначаються традиційністю, неподільністю відтворення у мовному потоці, відносною змінюваністю при формуванні, наявністю емоційно-оцінної маркованості та модальності.

Стереотипна думка з емоційною оцінкою, є результатом спрощеного, схематизованого мислення, у певному сенсі спотворений образ світу, властивий багатьом людям. Переважно стереотипи заважають у

міжкультурному та міжнаціональному спілкуванні, проте, знання стереотипів може бути корисним у політиці міжкультурних та міжнаціональних зв'язків.

Етнічні стереотипи є невід'ємною частиною суспільної свідомості і самосвідомості представників етносу, що виявляється в умовах контакту з представниками інших етносів та виконують захисну функцію по відношенню до своєрідності духовної культури. Стереотипне сприйняття конкретного етносу реалізується як зовні, засобами гетеростереотипів – системи уявлень про іншого, – так і внутрішньо, за допомогою автостереотипів, – системи уявлень про себе.

Етностереотипи досить стабільні і з'являються протягом всієї історії у представників різних поколінь як стабільна форма етнічної поведінки. Етнічні стереотипи часто не відповідають дійсності і є суб'єктивними, що обумовлено вибіркоким підходом у формуванні образу етносу, що полягає в приверненні уваги до деяких особливостей і приниженні важливості інших. В наш час актуальність вивчення функцій і ролі стереотипів диктується необхідністю передбачати і вирішувати різні соціальні, культурні та політичні конфлікти, що виникають в ситуації міжетнічного контакту.

2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Р. ДМОВСЬКОГО

2.1. Роман Дмовський: життєвий та політичний шлях

Роман Станіслав Дмовський народився 13 листопада 1864 р. в селі Камйонек, що відноситься до Праги (району Варшави), в сім'ї збіднілого шляхтича. Він був третьою дитиною у багатодітній незаможній сім'ї Валентина і Юзефи Дмовських (загалом у родині було семеро дітей).

Мати Романа – Софія належала до небагатої шляхетської сім'ї. Вона була набагато молодшою за свого чоловіка, мала дуже стриманий і жорсткий характер. Батько Романа був людиною не дуже освіченою, але дуже цінував освіту. Він вирізнявся природним розумом і розсудливістю. Валентин твердо вірив у велике майбутнє Романа. Відповідно, коли сестри скаржилися на Романа, батько говорив: «Залиште Романа в спокої, прийде час, він багато зробить для Польщі» [117, с. 53]. В дитинстві хлопець часто хворів і був фізично слабким. Навчання у місцевій початковій школі Роман розпочав у 1875 р. Хоча в ранньому віці Роман не зовсім виправдовував очікування батька: протягом перших кількох років навчання у молодших класах він так і не досяг помітних успіхів. Його тричі: у другому, третьому і четвертому класі залишали повторно на другий рік. Пізніше, про цей період у своєму житті він згадував: «Я бешкетував» [107, с. 10]. У старших класах ситуація змінилася, Дмовський проявив себе як хороший учень і громадський діяч: заснував таємне товариство «Strażnica», яке пропагувало серед шкільної молоді патріотичні ідеї. Роман сам розробив програму, що включала в себе поглиблене вивчення польської мови, літератури, географії з метою протистояння русифікації. В цю організацію могли потрапити лише поляки.

Закінчивши в 1886 р. гімназію, Дмовський вступає до Варшавського університету на факультет природничих наук на спеціальність «Біологія». Він успішно навчається, згодом захищає дисертацію «До питання про морфологію

капілярних інфузорій» і отримав ступінь кандидата природничих наук [21] та стипендію для продовження навчання в Парижі. Водночас Дмовський знаходить час і на вивчення іноземних мов (він знав їх дев'ять), на читання, і на заробляння грошей (йому доводилося давати уроки).

У стінах Варшавського університету остаточно сформувалося політичне кредо Р. Дмовського, яке закріпиться у його житті, а саме: за будь-яку ціну отримати політичну незалежність для власного народу. В цей період свого життя він окреслив головну мету своєї діяльності: «Завданням польського революційного руху є завоювання незалежності Польщі від Росії, безвідносно від того, хто нею управляє і управлятиме, самодержавний цар або парламент, хоч би найліберальніший» [49, с. 109].

Вже на першому курсі Дмовський розпочинає політичну діяльність. Він очолює таємну молодіжну організацію «Zet» (Союз польської молоді), створену 1886 р. Уже тоді Дмовський дотримується чітко виражених націоналістичних принципів, зокрема, рішуче заперечує можливість співпраці з соціалістами. Пізніше Дмовський згадував, як соціалісти демонстративно засудили все польське, акцентуючи своє революційне русофільство, читаючи виключно по-російськи і навіть під час своїх зборів співають російських пісень [107, с. 11].

У студентські роки Дмовський познайомився з Я. Поплавський, редактором «Глосу», досить радикального видання, з яким Дмовський пізніше співпрацює, надсилаючи з Парижа свої статті під псевдонімом Дон Дієго Ігуенас. У Париж Дмовський вирушив восени 1891 р. з метою навчання. Саме в Парижі, Дмовський під впливом З. Балицького вирішив цілком присвятити себе політичній діяльності. Політикою у тодішній Польщі займатися було небезпечно: після повернення з Парижа Дмовський був заарештований і відправлений в Варшавську в'язницю на п'ять місяців. Причиною арешту стала його активна участь у маніфесті 3 травня 1891 р. на честь сотої річниці прийняття Конституції 3 травня.

Згодом Дмовський разом з Балицьким активно бере участь у реформі Польської Ліги, заснованої в 1886 р. Організація ставила мету: «Об'єднання всіх національних сил з метою відновлення незалежності Польщі в межах, що існували до розділів на принципах федерації...» [99, с. 87].

У квітні 1893 р. Дмовський і його товариші вирішили відмовитися підкорятися колишньому керівництву Ліги та перенести центр організації з Швейцарії в Польщу та створення на основі Ліги нової організації – Національної ліги. Завдання нової організації Дмовський бачить у реалізації принципу «активної боротьби», заснованої на опорі діяльності влади, як пасивного, так і активного: несплаті податків, знищенні матеріальних ресурсів уряду, організації страйків і демонстрацій. «Уряду загарбників, ми протиставимо свій національний уряд, заснований на моральній силі. Ліга буде пробуджувати національну самосвідомість там, де її немає, розвивати там, де він слабкий...» [99, с. 90]. Свої ідеї та погляди Дмовський виклав у анонімно виданій брошурі «Наш патріотизм».

У листопаді 1893 р. за організацію демонстрації у Варшаві Дмовський був висланий до Мітаву під нагляд поліції на три роки. В 1895 р. Дмовському вдалося втекти до Львова, де він заснував журнал «Przegląd Wszechpolski». Журнал видається у співпраці з Поплавським. Саме на сторінках цього журналу Дмовський заявляє про себе як талановитий публіцист, лідер і ідеолог польського національного руху.

Оцінюючи пізніше «Przeglądu Wszechpolskiego», Дмовський писав: «Незважаючи на незначний час свого існування (1895–1905), «Przegląd Wszechpolski» вплинув на формування сучасної польської політичної думки» [90, с. 6].

У ті роки Дмовський вражав всіх, хто його знав, своєю невтомною енергією, переконаністю, умінням «вплинути» своїми ідеями на оточуючих. Ян Залуска, який був студентом в 1895 році, згадував зустріч з Дмовським у Варшаві: «Я був вражений цією зустріччю – спокій, дивовижна ясність

судження, простота в спілкуванні, серйозність, ясність у висловлюваннях. Вона виражається в думках і коментарях, але, перш за все, це непохитна впевненість у тому, що ми рухаємося вперед шляхом, наповненому багатьма небезпеками. Так, це наш лідер – я думав тоді. В Дмовському поєднанні розум, вміння жартувати, сердечність і доброзичливість. Він був настільки зосереджений на роботі, що навіть не створив власної сім'ї» [99, с.102].

На початку ХХ століття сформувалася ідеологія руху, розроблена в першу чергу Л. Плавловським, Р. Дмовським і З. Балістичним. У 1903 році Р. Дмовський опублікував працю «Думки сучасного поляка» [90], яка неодноразово передруковувалася і стала своєрідним маніфестом польського націоналізму.

На рубежі ХІХ-ХХ століть Р. Дмовський дедалі частіше їздить за кордон (у Францію, Бразилію та Англію). У 1904 році. Дмовський відвідав США, Канаду, Японію.

Поїздка в Японію стала початком політичної конфронтації двох концепцій політичної думки – Дмовського та Пілсудського. Пілсудський прагнув здобути підтримку японців в потенційно можливому антиросійському повстанні, Дмовський ж вважав таке згубним. Позиції Дмовського виявилися більш переконливими для японців. Він зазначав, що підтримувати повстання в Польщі є вигідним для Японії.

Як згадував М. Прушинський в інтерв'ю, яке він взяв у Дмовського в 1935 р., останній так пояснив успіх своєї місії: «Я довів їм, що після кожного пригніченого повстання поляки повністю позбавляються сил на 30 років і що в інтересах польського народу це неможливо. Японії не потрібно допускати спалаху повстання...» [115, с. 99]. У працях того періоду Дмовський виступає з ідеєю того, що повстання в Польщі було б в кінцевому підсумку вигідним тільки німцям, тоді як Німеччина в тих умовах – головний ворог Польщі. «Ставлення Польщі до Німеччини, – писав Дмовський, – лежить в основі того інтересу, який знову викликає в Європі польське питання. Страшна в своєму

зростанні сила Німеччини і південно-східний напрямок німецької експансії визначили роль Польщі як головної перешкоди цього переможного руху. Ця нинішня роль нашого народу зумовлює ту обставину, що польське питання в найближчому майбутнього стане одним з найважливіших європейських питань» [93, с. 28].

Дмовський був рішучим противником революції. Не приймаючи соціалізм, вважав його негативним для Польщі. Він користувався в країні значним авторитетом, організовує масові демонстрації і маніфестації, твердо протидіючи спробам соціалістів розгорнути революційний рух. У листопаді 1907 р. він вирушає до Петербурга. Під час цієї поїздки в Польщі вводиться воєнний стан. Прибувши в російську столицю, Дмовський всіляко намагається переконати прем'єра Вітте в необхідності надання Польщі автономії.

У Варшаві Дмовський організував конгреси селян і духовенства. Саме тоді теза про зв'язок між католицькими і національними принципами була вперше сформульована в документах націоналістів. Кількість учасників організації зростала, але цей процес не був простим і прямим: опозиція до соціалістів неодноразово призводила до кривавих боїв, конфліктів, жертв. Поляки вбивали поляків, і це, звичайно, не всі країни могли прийняти. Дмовський був наполегливий, бачив в революції тільки повстання, анархію, насильство, руйнування і смерть.

Лідер національної демократії активно використовує можливості, які відкрилися для Польщі у зв'язку з прийняттям Конституції Польщі, Маніфестом від 17 жовтня та виборами до парламенту. Діяльність Дмовського після цих подій була підпорядкована одній мети – вивести польське питання на міжнародну арену.

У 1908 р. побачила світ книга Дмовського «Німеччина, Росія і Польське питання». У цій, одній з найвідоміших своїх робіт Дмовський виходить з постулату, згідно з яким незалежне польське держава немислима без корінних, етнографічних польських земель, але ці землі були під владою Німеччини, і,

не знищивши німецьку силу, їх не можна було здобути. Дмовський критикував позицію Росії в польському питанні, вважав її непослідовною і анахронічною.

Реальна політика Дмовського не була традицією польської суспільної думки. Сам Дмовський з роздратуванням говорив про «стадний» характер поляків, про їхній політичний примітивізм. Польському суспільству були незрозумілі геополітичні побудови Дмовського, а тим часом його концепція, заснована на визнанні факту зростаючої могутності Німеччини як основного фактора майбутнього європейського конфлікту, була далекоглядною і реалістичною. З цього факту Дмовський виводить і особливу роль Польщі, вважаючи, що польське питання найближчим часом займе одне місце з найважливіших місць в європейській політиці [115, с. 151].

У рамки концепції Дмовського вписуються і його спроби взяти участь у неослов'янському русі, у слов'янських з'їздах 1908 і 1909 рр. Акція не була успішною. Ідея панславізму не користувалася в Польщі популярністю.

З політикою Дмовського не погоджувалися його соратники Ліги. Це призвело до кризи організації і виходу з неї близько 1/6 членів. А. Міцевський вважає, що ця криза дуже послабила організацію і призвела до того, що вона вступила в період незалежності.

Взимку 1909 р. після різкої критики своєї позиції він виїжджає за кордон – до Франції та Іспанії. Багато хто розцінив цей крок як кінець політичної кар'єри Дмовського. Але ситуація складається по-іншому. Дмовський зберігає свої позиції в керівництві Національної Ліги [115, с. 166].

Після революції 1905 р. в Польщу ринув потік євреїв, рятуючись від погромів і адміністративних переслідувань. Тільки у Варшаві число євреїв збільшилося з 1900 до 1910 р. на 50 тис., тобто на 25%. Дмовський вважав євреїв спільниками німців та вважав за необхідне всіма силами їм протидіяти [128, с. 184].

Антисемітизм був присутній в програмі і діях націоналістів і раніше, але в 1912 р. відбувалася справжня кампанія. В цей час видається газета «Ранкова

газета. Два гроша», яка виступає з лозунгом «Свій, до свого, за свого», агітуючи проти покупок у єврейських магазинах. На її сторінках публікуються списки єврейських магазинів, що ховаються за польськими назвами, заклики бойкотувати єврейських адвокатів і лікарів.

У лютому 1913 р. Дмовський покидає Польщу на кілька місяців, відвідує Алжир, Неаполь, багато пише. В цілому в передвоєнний період Дмовський є досить активним. Він відвідав також Англію, Францію, Швейцарію і перебуває в цей час в стані духовного піднесення. Для цього були всі підстави. Адже наближається європейський конфлікт, що може внести у справи Польщі. Дмовський був людиною, яка першою в Польщі це побачив, і, крім того, він зумів забезпечити своєму політичному напрямку певні міжнародні позиції.

У період війни Дмовський дотримується вельми помірної політичної лінії, не наполягаючи на прийнятті не лише вимоги щодо незалежності, а також автономії Польщі. Він вважав, що головне – це перемогти Німеччину, а потім вже все інше. Політична концепція Дмовського пронизана максималізмом і романтизмом.

На початку 1916 р. політична концепція Дмовського раптово змінюється. Він підготував меморіал, в якому виступає з ідеєю незалежної національної польської держави. Цей меморіал був першим документом польських політиків, які співпрацювали з Антантою, в якому містився постулат про незалежність Польщі.

5 листопада 1916 р. німецький і австро-угорський імператори декларували створення польської держави на польських землях. У той період Дмовський постійно проживає в Лондоні, в будинку, знятому для нього графом Замойським. Загалом польська аристократія і дворянство активно підтримують зусилля Дмовського, спрямовані на встановлення контактів і налагодження зв'язків в англійському політичному світі.

Лютнева революція в Росії, визнання Тимчасовим урядом права Польщі на самостійне існування змінюють ситуацію в польському питанні. Дмовський

готує спеціальний меморіал для урядів західних країн, де детально опрацьовує проблему майбутніх кордонів польського уряду. На сході Дмовський передбачав включення до складу Польщі величезних територій з переважно непольським населенням, але близьким до Польщі цивілізаційно. Йшлося про Ковенську, Віленську, Гродненську, Мінську, Волинську губернії. На заході передбачалося включення до складу Польщі майже всієї Верхньої Сілезії, Західної Пруссії, Познанської губернії, Східної Пруссії.

Закінчивши меморіал, Дмовський вирушає до Парижа, де очолює Польський національний комітет, який багатьма західними країнами визнається як офіційне представництво Польщі. З Тимчасовим урядом у Дмовського відносини складаються досить прохолодні, а після Жовтневої революції він всі свої політичні дії пов'язує виключно з західними країнами.

Ситуація розвивається стрімко, Дмовський додає всі сили для відстоювання інтересів Польщі. Найбільш сприятливе ставлення він зустрічає з боку Франції. Не зовсім сприятливу позицію з боку США та Англії Дмовський пояснює його ворожим ставленням євреїв.

Національний польський комітет, крім міжнародних контактів, прагне до встановлення відносин з політиками всередині країни. У ситуації, що склалася, уряд міг сформувати найвпливовіша в країні політична сила, пов'язана з Пілсудським. У листопаді 1918 р. Дмовський направляє до Варшави С. Грабського для досягнення компромісу з Пілсудським. Усвідомлення обома політиками того, що на майбутній мирній конференції Польща повинна мати єдине представництво, спонукало їх до поміркованості і компромісу, змушуючи забути особисті амбіції.

У Париж до Дмовського прибуває делегація від Пілсудського, привезла свій знаменитий лист від 21 грудня 1918 року, що починається словами: «Дорогий пане Романе». Переговори завершуються Національний польський комітет визнає уряд у Варшаві, до складу комітету входять представники цього уряду. Разом з тим член комітету І. Падеревський виїжджає до Польщі,

щоб очолити уряд. Дмовський і Падеревський стають представниками Польщі на Паризькій мирній конференції.

29 січня 1919 р. Дмовський виступав з доповіддю з польського питання на засіданні Верховної Ради конференції. Його доповідь, зроблена англійською та французькою мовами, справила велике враження. В кінцевому підсумку не всі плани Дмовського були реалізовані. Польща отримувала Велику Польщу, Східне Помор'я, Верховну Сілезію. На Мазурах належало провести плебісцит, а Гданськ отримував статус вільного міста.

Але образ Дмовського досить суперечливий. Його націоналізм і антисемітизм грали на руку ворогам Польщі. Дмовського звинувачували в імперіалізмі, особливо Ллойд Джордж. Очевидно, вирішальну роль відігравали не особисті якості Дмовського, а об'єктивна розстановка сил. Це і зумовило прийняття деяких не вигідних для Польщі рішень, зокрема: про надання Гданську статусу вільного міста, про референдум у ряді регіонів Сілезії.

Наприкінці роботи конференції Дмовський важко захворів, змушений був навіть на деякий час виїхати в Алжир. У травні 1920 року. Дмовський вирушає до Варшави, тепер вже столиці незалежної Польщі – незалежної, але керованої аж ніяк не націоналістами. Дмовський не прагне до влади за будь-яку ціну. Ні в початковий період існування незалежної Польщі, ні пізніше він не робить жодних серйозних зусиль, щоб зайняти який-небудь значущий державний пост.

Побратими Дмовського були дуже розчаровані своїм лідером, який прибув до Варшави. До речі, сам Дмовський дуже не хотів ніяких вшанувань і урочистостей, тому приїхав майже таємно. Вороги Романа (головним чином з табору Пілсудського) згадували всі його гріхи і відзначали приїзд отруйними, виконаними сарказму статтями.

Через дев'ять днів після приїзду до Варшави Дмовський отримав аудієнцію у Пілсудського. Глава держави прийняв його досить холодно і

офіційно. Дмовський заявив, що готовий працювати на благо Польщі, але його пропозицією керівник держави не скористався.

Пасивність Дмовського не була зрозуміла його політичними побратимам. Настрої пана Романа здаються їм дивними і далекими від реальності. Дмовський вважає, що народ треба готувати до майбутніх подій і робити це варто поза офіційною політикою.

Той факт, що Дмовський не знайшов для себе місця в політичному житті міжвоєнної Польщі як державний діяч і політик, пов'язане насамперед з об'єктивними обставинами. Вони не сприяли Дмовському, його крайнім правим позиціям. Дмовський ніби не збігався з епохою. Потрібні були нові герої.

У 1922 р. Дмовський купив собі маєток Хлудово під Познанню. У Хлудові він прожив до 1934 року, насолоджуючись чарівностями сільського життя. У Великій Польщі намагалися відзначити заслуги Дмовського як послідовного борця з Пруссією. У 1923 р. він отримує звання доктора *honoris causa* в Познанському університеті, в 1927 р. – літературну премію Я. Каспровича.

Дмовський багато працює, пише статті, книги. Своє головне завдання він вбачає не в політичній діяльності, а в освіті та пропаганді. У грудні 1926 р. на з'їзді в Познані ініціативою Дмовського створюється «Табір Великої Польщі» (ТВП). ТВП – це особлива організація. Вона, за думкою Дмовського, не може витратити час на безплідні дискусії. Ієрархія, дисципліна, відповідальність – принципи побудови цієї організації. На всі посади в ТВП люди призначалися, а не обиралися. Табір виходив з постулату кризи ліберальної демократії. Не дуже чітко була сформульована концепція держави як «організації народу», побудованої на авторитарних, принципах.

В ідеології ТВП багато уваги приділялося католицькій проблематиці. У праці «Церква, народ і держава» Дмовський зазначав: «Католицизм – це не додаток до польськості, прикраса її у певний спосіб. Він лежить в її основі, значною мірою складає її суть... Польська держава – це католицька держава.

Не тільки тому, що переважна більшість його населення католики... Воно католицьке в повному сенсі слова, бо наша держава є народною, а наш народ – католицьким. Політика католицького народу повинна бути щиро католицькою, це означає, що релігія, її розвиток і сила повинні бути визнані метою, що дає змогу використовувати її як засіб для досягнення інших цілей, які нічого спільного з релігією не мають» [89].

Отже, саме Дмовський у міжвоєнний період формулює концепцію «поляка-католика». Ця концепція була з ентузіазмом зустрінута суспільством, особливо серед молоді. Новий рух молоді ТВП користується досить широкою популярністю в країні. Однак в цілому ТВП не зумів досягти бажаних цілей.

Саме через те, що відбулася еволюція правлячого табору – пілсудчиків, що все більше тяжіють до консерватизму, притягують на свій бік багатьох потенційних прихильників Дмовського. У березні 1933 р. уряд приймає рішення про розпуск ТВП. До моменту розпуску організація нараховувала понад 200 тисяч чоловік. До середини 1930-х років стан здоров'я Дмовського серйозно погіршився і поступово він все більше відходить від справ.

Фінансові обставини змушують його продати улюблений маєток Хлудово, і з цього моменту він оселився у своїх друзів Неклевичів спочатку у Варшаві, а з 1938 р. – в їхньому маєтку Дроздово, де і помер у січні 1939 р.

Незважаючи на ультра-націоналістичні погляди, життєвий шлях та політична діяльність Р. Дмовського вказують на те, що він був непересічною особистістю. Він зміг показати себе як талановитий, цілеспрямований та прагматичний політик. Сучасний польсько-американський дослідник А. Валіцький охарактеризував Р. Дмовського як «складну, багатогранну постать, яка не заслуговує на те, щоб зображати її лише в чорних фарбах» [21].

2.2. Ідейно-теоретичні засади «польської національної ідеї» Романа Дмовського

Національне питання в найширшому сенсі займає основне місце в ідейній спадщині Р. Дмовського. Що таке народ і нація, яким має бути національна держава, яке місце в ньому можуть займати національні меншини, які обов'язки людини щодо свого народу – всі ці питання турбували Дмовського протягом усього його життя. Відомими є його проникливі слова про те, що означає бути поляком, виданими на сторінках «Думки сучасного поляка» (1902). «Я поляк, – писав Дмовський. – Це слово має глибокий сенс і означає багато чого. Це означає, що я належу до польського народу протягом усього його існування, як сьогодні, в минулі століття, так і в майбутньому. Я поляк, тому всією душею своєю я живу життям Польщі, її почуттями, ідеями, потребами, прагненнями і цілями. Я поляк, тому і обов'язки у мене польські... Все, що польське, моє: ні від чого я не можу відмовитися. Я можу пишатися всім великим в Польщі, але я повинен прийняти і приниження...» [121, с. 8].

В ідейній спадщині Дмовського національна ідея є ключовою. Проте точного і однозначного визначення цього поняття неможливо знайти в працях ідеологів ендеції. Не випадково і дослідники по-різному оцінюють підхід до визначення народу і національного взагалі. Р. Зіманд [131, с. 27] вважає, що цей підхід заснований на ідеях соціальної психології, Р. Вапінський [125, с. 1] – що ключ треба шукати в підході до народу як до історичної категорії.

При зверненні до поняття «народ» Дмовський виходив з того, що розуміння цієї проблеми залежить від особистості самого автора, від його почуття національної приналежності. Сам Дмовський пережив еволюцію ставлення до поняття «народ». Спочатку його погляди ґрунтувалися на англійських уявленнях про демократію і народ. Він вважав, що належність до

народу базується на розумі, свідомості. Але з часом, після поїздки в Японію, Дмовський прийшов до висновку, що головне не розум, а інстинкт.

Основою патріотизму, писав Дмовський, є незалежний від волі особистості моральний зв'язок з народом. Цей зв'язок вказує на те, що особистість, яка росла протягом поколінь зі своїм народом, загалом не має власної волі, але повинна підкорятися спільній волі народу, всіх його поколінь, що виражається в «успадкованих інстинктах» [95, с. 109]. Ці інстинкти сильніші не лише від розуму, але й від інстинкту самозбереження. Коли йдеться про загальне добро національної спільноти, вони спонукають людину діяти «не тільки проти десяти заповідей, а й проти самого себе». До спільних речей народу Дмовський відносив расу (розуміючи під цим етнічне походження, мову, спільну землю – Вітчизну, релігію і державу).

За думкою Дмовського, народ повинен мати організацію, і такою є держава. Дмовський впевнений, що народ – це феномен, створений державою: «...без держави жоден народ не виник» [120, с. 228]. В одному з листів він писав: «У нас в Польщі занадто багато людей, які запевняють, що вони не хочуть, щоб Польща була такою чи іншою, і заздалегідь проклинають її, якщо вона не стане такою. Не буде так, як вони хочуть. Мова ж йде про те, щоб Польща взагалі була, і це найголовніше» [115, с. 184].

Концепція національної держави в працях Р. Дмовського не була незмінною і переживала еволюцію в залежності від зміни реального стану справ з рішенням питання про польську державність. Співвідношення понять «держава» – «народ» – одна з головних тем в «Думках сучасного поляка». «Глибоке почуття єдності з народом, його інтересами і прагненнями не залежить, – пише Дмовський, – від того, чи подобається нам батьківщина в її нинішньому стані і в цій фазі розвитку...» [90, с. 223].

Дмовський дотримувався ідеї національної держави, відкидаючи демократичний постулат про багатонаціональну державу [126, с. 200]. Створення польської держави передбачало включення до його складу

етнічних польських земель. Це повинна бути унітарна держава, керована корінними поляками. Національним меншинам не відводилося місця в керівних структурах. На думку Дмовського, держава – власність народу, етнічні ж меншини – це тільки громадяни держави, які не несуть моральної та історичної відповідальності за його долі, а тому їх вплив на долю держави має бути обмежений [123, с. 291].

У роботах Дмовського міститься досить детальний виклад його розуміння питання про те, що означає бути поляком, які поляки, в чому суть польського національного характеру. Без розуміння цього неможливо, як вважав Дмовський, вирішувати практичні завдання побудови держави, а це і є головним національним завданням.

Дмовський аж ніяк не звеличує національний характер своїх співвітчизників. Більше того, він оцінює його вельми критично, виходячи з того, що за національний характер поляків приймають характер польського шляхтича, змішуючи при цьому «становий тип... з національним»², адже до недавнього часу шляхта і складала народ. Аналізуючи історичну роль польської шляхти, Дмовський відзначає її відмінність на пануючі класи інших народів. Польська шляхта, за його словами, не дала сформуватися третьому стану, знищила польські міста. І зробила це за допомогою своєрідного сурогату польського третього стану – євреїв. Останні ж жодним чином не можна зарахувати до польського народу, вони не належать до польського суспільства, залишаючись йому чужими. Євреї не мали жодних політичних амбіцій, всі їх прагнення і прагнення обмежувалися досягненням матеріальної вигоди.

Таким чином, польське суспільство стало неповним: важлива і величезна сфера економічних функцій опинилася в руках групи, що не належить до суспільства. Але саме від цієї групи залежало матеріальне благополуччя шляхти – адже саме «єврейський фактор вирішував всі економічні проблеми шляхтича, був «мозком пана» [90, с. 22]. Частково тому

польський національний характер сформувався як характер пасивний. Ця пасивність пронизує всі сфери життя суспільства, культуру, виховання дітей.

Шляхтич сприймав батьківщину як певну «суму свобод» [90, с. 74], тоді як, вважає Дмовський, предметом патріотизму, а точніше націоналізму, є «не певний набір свобод, який колись називали батьківщиною, а сам народ як живий соціальний організм, зі своєю, що має расову і історичну основу, духовною специфікою, своєю культурою, своїми мовними, культурними потребами, своїми традиціями...» [90, с. 75]. Набуття незалежності, за думкою Дмовського, лише етап у розвитку націоналізму.

Нове розуміння патріотизму передбачає не тільки протистояння державам-загарбникам, але і всьому тому, що перешкоджає розвитку народу. Тому, вважає Дмовський, необхідно протистояти і русинським, і литовським, і єврейським вимогам, якщо вони суперечать національним інтересам. Слід протистояти класовим, кастовим і релігійним інтересам, якщо такі не відповідають інтересам національним. «Польська держава може створити, насамперед, польський народ, що складається з корінного польського населення, що живе польською культурою» [90, с. 77]. І тільки тоді, коли цей народ достатньо зміцниться, він зможе увібрати в себе ті непольські елементи, в яких він буде потребувати, і піти на певні поступки. Але це будуть поступки сильного.

У ході свого розвитку, зазначає Дмовський, Польща включила до свого складу величезні території за Дніпром і Двіною, заселені народами дикими, нецивілізованими і пасивними. Про це свідчить та легкість, з якою вони підкорилися польському впливу. Поляки дали цим народам культуру, світло і повели з собою по шляху цивілізації. Але Польща втратила ці території разом з державним буттям. Росія їм нічого не дала.

Народи, які прагнуть до самостійного буття, вважає Дмовський, повинні довести це на ділі, боротися за самостійність. Він твердо переконаний, що не кожен національний рух заслуговує підтримки. Польський рух, безсумнівно,

таким заслуговує, бо це рух «народу політичного», що прагне до власного державного буття. Є ж національні рухи, які готові задовольнитися виконанням їх деяких вимог у сфері мови, культури. Але все одно вони випробовуватимуть на собі прагнення держави асимілювати чужі національні елементи, бо «держава завжди і всюди, більш-менш свідомо прагнула до досягнення культурної єдності». Польща може включати в себе інший національний елемент, якщо це сприятиме її розвитку [90, с. 113].

Як бачимо, політичний світогляд і націоналістична концепція Р. Дмовського відіграла особливу роль у формуванні та встановленні польської національної свідомості й ідеології, а сам він став головним ідеологом етноконфесійного розуміння польської нації, прагнучи створити однорідну національну польську державу.

Висновки до другого розділу

Незважаючи на ультра-націоналістичні погляди, життєвий шлях та політична діяльність Р. Дмовського вказують на те, що він був непересічною особистістю. Він зміг показати себе як талановитий, цілеспрямований та прагматичний політик.

У роботах Дмовського міститься досить детальний виклад його розуміння питання про те, що означає бути поляком, які поляки, в чому суть польського національного характеру. Без розуміння цього неможливо, як вважав Дмовський, вирішувати практичні завдання побудови держави, а це і є головним національним завданням.

Закладені ним засади «польської національної ідеї» поклали у польській політологічній думці початок течії так званого інтегрального націоналізму. До того ж очолюваний Романом Дмовським польський націонал-демократичний рух, з його величезним радикальним потенціалом перетворився у першій

половині ХХ ст. у винятково впливовий чинник напруженості у Європі та сприяв поширенню ідей націоналізму і в Україні.

3. АНАЛІЗ СТЕРЕОТИПНОГО ОБРАЗУ ПОЛЯКА У РОМАНІ «СПАДЩИНА» Р. ДМОВСЬКОГО

У 1931 році творець національної демократії Роман Дмовський під псевдонімом Казимеж Вибрановський опублікував свій перший і єдиний політичний роман «Спадщина» на сторінках «Газети Варшавської». Як припускає Ян Зеленський, роман було створено за участю Ігнація Хразановського, професора Ягеллонського університету, чийм підручником про старопольську літературу користувалися студенти протягом 70 років минулого століття.

Політичний роман у міжвоєнні двадцять років був формою, яку часто використовували для презентації ідеологічних переконань письменників. Суперечливі погляди давали змогу уникнути цензури в міжвоєнний час. Тема такого типу романів була перш за все викликана відновленням незалежності Польщі.

С. Майхровський виокремлює основні особливості подібних романів: сюжет, пов'язаний з політичними подіями, дискурсивний оповідач, насичення ідеологією і вплетені в роман системи цінностей. Герой «Спадщини» не є політичним діячем, проте діяльність головного персонажа безпосередньо пов'язана з широким соціально-ідеологічним контекстом. У двадцяті роки міжвоєнного періоду на сторінках газет відбувалася боротьба за перемогу певної ідеї, за форму держави, за вплив у суспільстві. У цьому контексті тенденційний політичний роман був важливим інструментом пропаганди. Головний герой роману Дмовського – Збігнев Твардовський, молодий спадкоємець земельного майна, який повертається з-за кордону після смерті дядька. Він є патріотом, який відчуває сильну зв'язок зі своїми рідними сторонами. Через призму своєї долі Дмовський висунув свою критику мулярських товариств та інших організацій, які він вважав антипольськими. У відповідності з програмою національної демократії він також критикував

надмірний сентименталізм, відсутність політичного реалізму, які, на його думку, характеризували мислення поляків. Роман був відновлений еміграційними видавництвами, а безпосередньо в Польщі – після 1989 року. У романі Р. Дмовського представлена картина польського суспільства в мінливій політичній ситуації 30-х років ХХ століття. Поруч з елегантним, чітким стилем письменника (означення довоєнних критиків) у «Спадщині» простежується зневага та антисемітизм.

Автор «Спадщини» створив свої персонажі, використовуючи стереотипи, що функціонували в цей період. Його персонажі характеризуються типовими рисами – їх зовнішній вигляд, погляди і поведінка репрезентує представників окремих соціальних груп. На основі роману Р. Дмовського можна реконструювати стереотип поляка в конфронтації зі стереотипами людей іншої національності, особливо євреями.

3.1. Поляки як спільнота

У романі «Спадщина» автор презентував поляків на прикладі окремих представників, а також як недиференційовану спільноту. На початку твору Р. Дмовський описує натовп, домінуючою рисою якого є цікавість: «*Oczy garści ludzi, zgromadzonych w kościele, spoczywały na przybyszu: nie było w nich ani smutku, ani współczucia, ani nawet przejęcia się obrzędem: było tylko zwyczajne, ordynarne zaciekawienie wobec zagranicznego dziwoląga, który na tym tle był istotnie niezwykłym zjawiskiem*» [129, с. 7]. Звичайний опис, ординарний інтерес вказує на негативне ставлення автора до зазначеної риси людей, зібраних в церкві. Це враження підсилює застосування повторюваного сполучника *ani*, за допомогою якого Дмовський підкреслює домінування зацікавленості (яке виявляють люди в контакті з чужинцем) над іншими людськими почуттями.

Автор звертає увагу читача на те, що польське суспільство складається також з людей, які не цікавляться справами народу чи держави. Натовп, який представлений в цитованому описі, характеризується лише примітивними рисами, не показує високих почуттів. У романі було вміло викрито ще один недолік польського народу, а саме дурість: *Ludzie nie są tacy źli, tylko są głupi. Tak jak ja widzę, grzeszą oni o wiele więcej z głupoty, niż ze złości. [...] Ustawiają sobie domki z kart, a gdy te się rozsypują, złoścą się, zwalają winę na innych i mszczą się na nich za swoją własną głupotę. Dzieci, panie, dzieci!* [129, с. 44].

Зображена метафора є яскравою ілюстрацією поведінки поляків. Дієслово «*grzeszyć*» підкреслює негативну оцінку дії. Однак автор зазначає, що дурість не є рисою, яка вказує на відсутність моральних цінностей. За допомогою словосполучення «*tylko głupi*» Дмовський певним чином виправдовує своїх співвітчизників. Висловлювання дітей, жінок містить коментар, що виправдовує їхню поведінку.

Автор описує поляків як колектив також у контексті характеристик головного героя свого роману – Збігнева Твардовського. Малюючи позитивний портрет цього поляка «чистої крові», він одночасно вказує на негативні риси польського суспільства. Збігнев поєднує в собі риси, яких не вистачає його співвітчизникам: *Twardowski, chociaż czystej krwi Polak, skutkiem swego niepolskiego wychowania i odcięcia od własnego społeczeństwa w okresie, kiedy charakter człowieka ostatecznie się formuje, nie podlegał nigdy wahaniom od chwili, gdy sobie jakiś cel wyraźnie postawił i nie uznawał możliwości niepowodzenia. [...] Nie było w nim nic z Hamleta* [129, с. 56]. З опису теж виникає інша негативна риса – нерішучість. Поняття *niepolskie wychowanie* закріплює думку, що ця особливість є типовою для членів польської спільноти. Звернення до постаті Шекспіра є чітким порівнянням, яке базується на твердженні, що типові поляки мають риси, пов'язані з прототипом особистості – Гамлета (ідеаліст, мрійник, невпевнений, безпорадний, нерішучий). Дмовський пропагує на прикладі Збігнева Твардовського «модель

особистості поляка – освіченого та активного суспільного й економічного діяча, що прагне усунути старі, погані звички мислення співвітчизників» [87, с. 41]. Таким чином, головний герой його роману, є типом сучасного поляка, позбавленого негативних рис своїх предків.

3.2. Поляки та інші народи

3.2.1. Поляки та євреї

Автор «Спадщини» характеризував польське суспільство на прикладі декількох його представників. Проте дія твору зосереджена загалом на відносинах між євреями і головним героєм – поляком Збігневим Твардовським, молодим спадкоємцем, який повертається з-за кордону після смерті дядька. Зважаючи на роман «Спадщина», так і публіцистичні текстів Романа Дмовського можна зробити висновок, що автор мав чітко антисемітські погляди. А. Цала вважає, що політик «не стільки вірив в успіх асиміляції, скільки вважав її загрозовою» [86, с. 300]. Єврей в публіцистиці міжвоєнного періоду є не просто «торговцем, лихварем, хитрою людиною з довгим носом, бородою, капелюхом, людиною, яка любить часник і цибулю, але в основному: банкіром, міжнародним фінансистом, комуністом, більшовиком, підступним ворогом».

Автор роману використовує саме це уявлення польського народу щодо євреїв. Протиставляє євреям образ поляків, таким чином возвеличує власну націю. Це помітно вже в перших описах героїв. Фрагмент про Збігнева Твардовського підкреслює його позитивні риси – молодість та інтелігентність: *Z paryskiego wagonu lekko wyskoczył wysoki, smukły mężczyzna w wykwintnie skrojonym miejskim futrze, w miękkim, grubym kapeluszu, i zaczął się rozglądać po stacji. Z młodzieńczymi jego ruchami stanowiła kontrast blada twarz, zmęczona i oczy badawcze, przenikliwe a zarazem jakieś niezwykle stare. [...] Stał, górując nad otoczeniem dużą głową [...]. Spod mocnych, prostych brwi, patrzył szarymi, głęboko*

osadzonymi oczami na to, co go otaczało. Oczy te były zimne, obojętne, jakby trzymały w odległości ludzi, choć nie odpędzały ich, ale raczej przykuwały do miejsca [129, с. 7].

Зображення героя як легкого і юного опирається на його зовнішній та асоціюються з молодістю. Письменник вирізняє опис очей Твардовського. У розмовній мові закріпилася метафора метаномічного характеру: «*oko – дзеркало душі*». Епітети: *дослідницькі, проникливі, холодні, байдужі*, також пов'язані з описом характеру персонажа, а особливо притаманні для вченого. Формулювання домінування над оточенням вказує на перевагу Твардовського, над натовпом, що його оточує. Він є особливою постаттю, як фізично, так і духовно.

При цьому варто порівняти характеристику поляка з описом єврея з подібним соціальним статусом: *Wszedł pan średniego wzrostu, dość otyły. Wyglądał imponująco... Duża, biała grzywa, zarzucona w tył, i równie biała, przystrzyżona na ostro broda. Od tej białości odbijały czerwone, lśniące policzki i jeszcze czerwieńsze wargi: dolna, gruba, opuszczona i zgięta w dziobek, niby przygotowany do ciągnięcia jakiejś słodyczy. Najbardziej uderzały oczy – czarne jak węgle, gorejące jak węgle rozżarzone, oczy prawie nigdy nie spotykane pod północnym niebem. Wiał od nich żar arabskiej czy syryjskiej pustyni. Semita – rzekł sobie w duchu Twardowski* [129, с. 53]. У цьому абзаці чітко простежуються антисемітські погляди автора. У своїх описах Р. Дмовський звертається до відмінностей у зовнішньому вигляді поляків і євреїв. Текст про єврея є дещо іронічним. Твердження, *przygotowany do ciągnięcia jakiejś słodyczy*, стосується його стереотипної риси характеру – жадібності. Знову ж таки автор звертається до опису очей головних персонажів. Зокрема, порівняння очей обох героїв стосується як їхнього кольору (у поляка – сірі, єврея – чорні), так і інших характеристик (польські очі – холодні, єврейські – гарячі як вугілля). У цьому описі єврея письменник також використовував метафору: *wiał od nich*

zar arabskiej czy syryjskiej pustyni, за допомогою якої окреслив героя як чужинця, що належить до іншого географічно-культурного-простору.

У фрагментах про молодого спадкоємця привертають увагу також характерні епітети: порядний, сильний, справжній поляк. Це терміни, які найчастіше з'являються в описі поляків, особливо в опозиції до не-поляків. Автор стверджує, що поляки поділяються на справжніх і на тих, хто приймає цю ідентичність незаконно. Таке розрізнення відображає те, як ми сприймаємо народ в двадцятому столітті.

Не тотожними вважалися поняття «єврейство» і «польщизна». Польський громадянин не завжди вважався поляком. У романі Романа Дмовського можна знайти також стереотипні риси польського і єврейського слуги. Їхній зовнішній вигляд також пов'язаний з характером. Атлетична тілобудова слуги Гжегожа неодноразово підкреслена: *Mężczyzna atletycznej budowy, barczysty, gruby w karku, z szeroką kanciastą twarzą, z małymi, głęboko osadzonymi oczami, które tej twarzy nadawały prawie dziki wyraz. [...] mógł wyglądać na świeżo wzbogaconego chama, gdyby nie powściągliwość w ruchach i skromność w wyrazie twarzy, świadcząca o tresurze* [129, с. 5].

Автор використав семантично забарвлене слово *tresura* дресирування, яке позначає специфічну поведінку відносно до іншої людини, вказує на підпорядкування слуги своєму господареві. Знову ж таки, Дмовський зосередився на описі очей героя. Польський слуга викликає повагу. Подібні конструкції з'являються також в наступних фрагментах: *Oczy atlety, patrzące nieruchomo w przestrzeń, miały jakiś straszny, morderczy wyraz* [129, с. 8]. *Patrząc na atleę, na którego grubej twarzy malowała się dzika wściekłość, można było wierzyć, że słowa by dotrzymał. [...] Twardowskiego mrowie przeszło. Przed nim stał morderca w spojrzeniu, w wyrazie twarzy, w postawie, w mięśniach napiętych jak do tygrysięgo skoku* [129, с. 31]. Лексеми *straszny*, *morderczy wyraz* і *dzika wściekłość* є емоційно забарвленими. Окреслені риси доповнюють образ сильної, водночас небезпечної людини. Це враження посилюється за

допомогою прийменника та порівняння, що викликають асоціації з назвою хижої тварини – як до тигрового стрибка.

На противагу поляку був представлений єврейський слуга: *Straszna małpa; mały, z dużym łbem, z gębą, która się może przyśnić* [129, с. 189]. Опис зовнішнього вигляду відображає негативне ставлення автора до всіх євреїв. Словосполучення *straszna małpa [...] z gębą* передає негативні конотації, пов'язані з твариною. Порівняння обох описів вказує на те, що польський слуга, хоча і описується як негативний (вбивця, дикий), проте надихає і захоплює, на відміну від єврея, який постає огидним. Також Дмовський показує у своєму романі негативні атрибути польської нації в контексті рис його співвітчизників до єврейського народу. Зокрема, бездумність і підпорядкованість поляків було продемонстровано багато разів: *Widzi pan ten wóz parokonny, naładowany pakami towarów? Wy, członkowie tej organizacji, nawet zajmujący w niej dość wysokie stopnie, wiecie tyle o właściwych jej celach i o tym, kto nią kieruje, ile te konie wiedzą o zawartości pak, leżących na wozie oraz o nazwisku i pochodzeniu ich właściciela* [129, с. 115].

Письменник майстерно підкреслює бездумні – на його думку – дії поляків, що належать до єврейських організацій. Подібна поведінка поляків порівнюється з євреями в таких фрагментах: *[Polak] Pan dobrze wie, że mówię o Żydach. To najlepszy dowód, że oni was prowadzą i wami rządzą. Jesteście ich zwierzętami domowymi, wykonującymi ich wolę, pracującymi dla nich, strzegącymi, żeby ich bezceństwa nie tylko pozostawały bezkarne, ale były pokrywane milczeniem* [129, с. 115]. *[Żyd] Oni [Polacy – K.Z.] lepiej pracują na kogoś, niż na siebie. Bo gdy pracują na siebie, nie ma ich kto popędzać, a oni, jak bydlaki, bez popędzania niewiele zrobią* [129, с. 102].

Ці описи є досить суперечливими. Поляків автор прирівнює до домашніх тварин, які підкорюються своїм господарям. При цьому автор використав словосполучення *pracować dla nich i bez popędzania niewiele zrobią*, що викликає подібність дій представників польського народу з поведінкою

свійських тварин, наприклад, вола, коня або осла. На підставі перерахованих фрагментів можна вказати кілька особливостей, які характеризують співвітчизників Дмовського, а саме *залежність, підпорядкованість та лень*. Особливо цінним є другий опис, в якому з'являється слово *bydlaki*.

Використання емоційно-забарвленої лексики підкреслило антагоністичні стосунки між двома народами. Дмовський врахував у своєму творі також схильність поляків до мартирології. На сторінках «Przeglądu Wszepolskiego» критикували цю позицію як одну з головних недоліків польського народу. За словами публіцистів згаданої соціально-політичної газети, поляки характеризувалися «національною прихильністю і схильністю до оплакування національних катастроф, а з іншого боку, демонстрували відсутність готовності і вміння діяти» [87, с. 238]. Опис цієї риси вкладає Дмовський в уста євреїв, які висловлюються про поляків: – *Z Polakami łatwo – ciągnął stary – tylko trzeba być mądrym i trzeba ich znać. To są straszni patrioci. Aj, aj, aj, jak oni kochają tę swoją Polskę. Co oni się nad nią wyplaczą! Co oni jej komplementów nagadają? Trzeba to samo robić. [...] staraliby się, żeby ta biedna Polska, co się tyle wycierpiła, miała na co dzień jakąś przyjemność. [...] Trzeba ich do tego zachęcać i brać w tym udział. [...] A gdy przyjdzie odpowiednia chwila, pchnąć ich dalej do krwawych manifestacji, żeby się dali zarzynać i zarzynali Polskę* [129, с. 101]. Фрагмент вище має іронічне забарвлення. Свідчить про це, зокрема, фраза: *Aj, aj, aj, jak oni kochają*, а також епітет *ta biedna Polska*. Персоніфікація: *Polska [...] wycierpiła, miała [...] przyjemność* описує ставлення поляків до батьківщини.

Експресивному забарвленню сприяє використання словосполучень *dali się zarzynać i zarzynali*, що вказують на деградацію дій людей, на схожість з поведінкою тварин. Такий стилістичний прийом був використаний автором, щоб підкреслити негативне ставлення євреїв до польського суспільства.

3.2.2 Поляки та інші західноєвропейські народи

У романі «Спадщина» Р. Дмовського, окрім конфронтації між поляками і представниками єврейського народу в романі, також простежується порівняння поляків з «західною людиною». У цьому контексті автор описує найбільш поширені нації в цьому контексті: англійців та французів. Вони презентують західноєвропейське суспільство, яке є специфічною антитезою польському суспільству: *Człowiek zachodni, gdy zatracą tę zdolność, gdy zaczyna się kierować wyłącznie swoimi celami osobistymi, swoim egoizmem, ma na ratunek swoją mocną indywidualność, swój wyrobiony charakter, a obok tego starą, tradycyjną dyscyplinę, utrwalone nałogi moralne, mocne poczucie prawa, wreszcie szereg instytucji, trzymających go w karbach. Jako egoista jest skutkiem tego bardzo często egoistą poprawnym. Polak zaś, który go naśladuje, przy swojej słabej indywidualności, przy nie wyrobionym charakterze, przy chwiejności naszych dobrych nałogów, przy słabym poczuciu prawa, przy braku instytucji, mających w społeczeństwie mocne korzenie – gdy się rządzi bezwzględny egoizmem, osobistymi wyłącznie celami, staje się pospolitą świnią* [129, с. 146].

Дмовський протиставив у цитованому фрагменті характеристикам представників західного суспільства атрибути поляків. Елементом, що поєднує представників обох культур, є ставлення до егоїзму. Формулювання «егоїстично правильна» і «проста свиня» очевидно вказують на різну оцінку характеризованої поведінки. Автор підкреслює, що член західного суспільства, що діє егоїстично, може перевірити свою поведінку, використовуючи соціальні досягнення європейської цивілізації, тобто традиційну дисципліну, моральні принципи, сильне почуття права або підтримку певних інституцій. Негативне оцінювання відноситься до поляків, які описуються тут відповідно до встановленого стереотипу. Дмовський переконує, що його співвітчизники характеризуються хитрістю, слабким

почуттям права, невиробленим характером. Засудження такої поведінки поляків є типовим для представників національної демократії.

3.3 Образи типових представників польського народу

3.3.1 Образ «справжнього поляка»

Головним героєм роману Дмовського є Збігнев Твардовський. Автор створив образ сильного і справжнього поляка. Цей тип героя був відповіддю на своєрідний соціальний психоз у мінливій політичній ситуації міжвоєнного періоду, для якого характерними були зіткнення з реальністю і вміння впоратися з проблемами. Збігнев не боїться зіткнутися навіть з міжнародним єврейсько-масонським угрупованням. Він є справжнім представником польської раси. Романтичне створення героя дає змогу реконструювати стереотипні риси поляка. Важливим елементом опису є підкреслення аспекту страждання, який є центральним компонентом мартирології, сформованої в період романтизму. Дмовський зображує героя як вигнанця: *Pomimo to sierota, pozbawiony w krótkim czasie rodziców, wyrwany ze swego środowiska, spośród dotychczasowych kolegów, czuł się nieszczęśliwym wygnańcem, skazanym na wygnanie przez stryja* [129, с. 19]. Використані епітети: *nieszczęśliwy, pozbawiony, wyrwany i skazany* вказують на безсилля героїв щодо дій інших. Функцію гіперболи виконують повторення спільнокореневих слів *wygnańca* і *wygnania*. Твардовський, як типовий поляк, також має емігрантське минуле. Ще однією особливістю головного персонажа роману є міцний зв'язок з батьківщиною, з польською землею. Дмовський пише: *Tu miał poczucie, że znalazł coś, czego mu brakowało: takie poczucie musi mieć roślina, gdy po suszy deszcz spadnie, ryba, gdy ją z powrotem rzucą do wody, pojmane zwierzę, gdy z niewoli ucieknie do lasu, góral, gdy z miasta wróci w swoje góry. Tak, to jest przyroda, w której wyrosła jego rasa, a od której on się oderwał. Dlatego zetknięcie z nią sprawiło mu taką rozkosz... Po raz pierwszy poczuł swój fizyczny związek z tą*

ziemią, jakieś pierwotne żywiołowe do niej przywiązanie [...] [129, с. 42]. В цитованому фрагменті з'являється поняття «раса», що ймовірно вказує на відмінність польської нації. Автор підкреслює привязаність типового поляка до рідної землі. Розширені порівняння, які створюють такі асоціації, ілюструють це ставлення. Поляка, позбавленого фізичного контакту зі своєю країною, можна порівняти з *лісом без дощу, з рибою без води, з твариною в неволі і з горянином без гір.* Такі романтичні порівняння з використанням природничих лексем, можливо пов'язане з діяльністю автора, адже як ми згадували раніше він був доктором біологічних наук. Він перейшов від цього вивчення природничих наук до політики. Подібна метафора зустрічається в наступному пункті: *Doprawdy z panem cud się dzieje – ciągle mówił ksiądz. – To zetknięcie z Polską tak na pana działa: tam na obczyźnie, był pan rośliną, którą z korzeniami wyrwano z ziemi. Jest pan jak Anteusz, który przypadając do ziemi, nowych sił nabiera [129, с. 65].* У своїх романах автор неодноразово використовував сталі порівняння і метафори. Крім рослинних і тваринних мотивів, він використовував традиційні міфологічні сюжети. Звернення до міфу про Антея, найстаршої поетичної метафори про матеріальний зв'язок людини з природою, підкреслює роль контакту з рідною землею у формуванні людини, а особливо поляка.

3.3.2 Образ поляка-слуги

Дмовський приділив багато уваги опису образу–поляка, зокрема в контексті порівняння представників двох народів: польського і єврейського. Стереотипною рисою слуги є, перш за все, лояльність. У романі знаходимо підтвердження цієї риси, наприклад, в таких фрагментах: *Grzegorz patrzył na niego z bezgranicznym zaufaniem, niemal z tkliwością [129, с. 33]. Widział przed sobą nie służącego, ale towarzysza wyprawy, pewnego, odważnego i silnego [129, с. 42].* Надання слuzі ролі товариша є дещо благородним.

Близькість між господарем і слугою підтверджується й тим, що слуга проявляє гнучкий та гострий розум і підноситься до вершин ренесансних поглядів на людину і її місце в житті. Він здатний мислити і діяти як справжній мудрець, нерозривно пов'язаний з основами народного світосприйняття. Пара героїв, які взаємодоповнюють одне одного, пізнають світ зі взаємокорегуючих позицій. У романі образ слуги – це втілення людини з народу, носія народної мудрості та одночасно людини простої та наївної. Таке переоцінювання ґрунтується на зміні відстані і якості відносин між господарем та слугою, вказуючи на рівність.

Образ слуги – товариша і друга часто з'являється в літературі різних епох і жанрів (також у міжвоєнному двадцятому столітті). Прикладами таких творів є: Редьянь з роману «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича, Гервази з роману «Пан Тадеуш» Адама Міцкевича, Жецкі з роману «Лялька» Болеслава Пруса або Санчо Панса з роману «Дон Кіхот» Мігеля де Сервантеса.

3.3.3 Образ сільського проповідника

Ще один характерний персонаж у романі «Спадщина» – це священик. Автор представив типового, сільського проповідника, який характеризується, перш за все, прямолінійністю і добродушністю, але також любов'ю до алкогольних напоїв. Його імідж визначається, функцією, яку він виконує, тобто провінційного священика. Сільський священик зазвичай презентований в своєму оточенні як особа, що належить до інтелектуальної та соціальної еліти. Описані в романі священики беруть участь як у суттєвих суперечках, так і в світських бесідах. Захоплення алкоголем є однією з його характерних рис: *Grzegorz niepostrzeżenie odkorkował drugą butelkę. Ksiądz, który od początku mierzył okiem zawartość naczynia, z pozornym przerażeniem zawołał: Co, druga flaszką... Ależ nie wrócimy do domu na własnych nogach. Ha, trudno, odkorkowana, trzeba wypić* [129, с. 45]. Слова проповідника, цитовані вище, вказують на

комізм описаної ситуації і його самого. Священик Рибаревський не позбавляється радощів земного життя, але пам'ятає і про свої обов'язки. Виконання завдань сільського проповідника потребує відповідного підходу до парафіян. Дмовський підкреслює, що представлений в романі священик – людина прямолінійна, але в той же час мудра: *Synowiec zmarłego obserwował dalej księdza. Był to człowiek lat pięćdziesięciu, silnej budowy, prosty w zachowaniu się, z twarzą dość grubą, ale sympatyczną: w jego dużych jasnych oczach widać było pewną głębię i myśli i uczucia* [129, с. 9]. Епітети: *silnej budowy, prosty w zachowaniu się i z twarzą [...] sympatyczną* характеризують представлого героя досить позитивно. Фізичним атрибутом типового плебана є міцна тілобудова, з яким стереотипово асоціюється флегматичний характер, що передбачає добродушність. Великі яскраві очі є метанімікою його внутрішнього середовища. Створення цього героя не обмежується тим, щоб викрити його поверхневність. Особливості характеру (глибина думок і почуттів) схиляють його до ролі доброго пастуха, батька парафіян.

3.4. Образ жінки

Головними героями роману «Спадщини» є чоловіки. Вони боролися, борються з проблемами, шукають рішення. Важливу роль в описаному в романі суспільстві відіграють також жінки, які найчастіше зображені в контексті жіночо-чоловічих відносин. Однією з таких героїнь була Ванда Чарнковська, описана в наступному фрагменті: *Panna Wanda Czarnkowska pochodziła z rasy kobiet, które górowały nad swymi mężami temperamentem, energią i nawet bystrością umysłu* [129, с. 38]. [matka do Wandy] *Bo prawdziwa kobieta – a ty nią jesteś, pomimo że udajesz czasami dziwoląga – nie może być szczęśliwa z mężczyzną, którego lekceważy...* [129, с. 172]. Дмовський неодноразово підкреслював, що образ польської жінки не є однорідним. У цитованих фрагментах з'являються словосполучення *раса жінок* і *справжня*

жінка, які вказують на різноманітність представниць прекрасної статі в розглянутий період. За допомогою першого поняття автор виділяє тип жінки, яка домінує над своїм чоловіком. Друге ж стосується уявлення про жінку, яка, щоб бути щасливою, потребує чоловіка, гідного її. Цей опис мало відрізняється від стереотипу, що функціонував в попередні епохи, який зображував представниць прекрасної статі як слабких істот, що потребують догляду, повністю залежних від чоловіків. У романі також можна знайти фрагменти діалогів, що показують на таку поведінку жінок: *[Wanda do matki] Mamusia zawsze ma słusznosc – rzekla pokornie Wandeczka, uradowana nadzieja zobaczenia swego wladcy* [129, с. 148]. *[Wanda] Nikt nie wie, jak ja umiem byc posluszna. Ale tylko temu, kto umie rozkazywac* [129, с. 159]. *[Zbigniew do Wandy] Tak, moje dziecko* [129, с. 252]. Цитовані висловлювання підкреслюють підпорядкування жінок як батькам, так і чоловікам. Важливим є використання іменників *wladca i dziecko*, що вказує на нерівність соціальних ролей дружини і чоловіка. Однак варто відзначити, що можливості всебічного розвитку жінок зросли в польському суспільстві міжвоєнного періоду. Ця зміна стосувалася насамперед побутової сфери, а також можливостей для отримання освіти. Статус сучасної жінки характеризує висловлювання пані Ванди: *[Wanda do matki] Przede wszystkim, my nie jesteśmy takie naiwne. Nas uczą o rzeczach, o których wyście nie miały pojęcia: czytamy książki, których wam do rąk nie dawano: dla was małżeństwo, zawierało tajemnice – my wiemy wszystko: nie czekają nas w nim żadne niespodzianki. Dzisiejsza dziewczyna traktuje młodych mężczyzn po koleżeńsku, ociera się ciągle o nich czy to na studiach, czy w sportach, i nie robi sobie z nimi żadnych ceremonii. To przesąd, że ja nie mogę być sam na sam z mężczyzną w jego mieszkaniu, tym bardziej z moim narzeczonym* [129, с. 171].

Вищевказаний фрагмент був побудований так, щоб показати контраст між минулим і сьогоденням. Автор створює опозицію ми – ви, що стосується відносин дочок з матерями. Дмовський підкреслює, перш за все, зростання свідомості сучасних жінок. Так звана сьогodнішня дівчина, на його думку,

читає вільно обрані книги, навчається, займається спортом, розуміє складність жіночо-чоловічих відносин. Ванда – героїня роману – не боїться перебувати з чоловіком без нагляду. Ця зміна в побутовій сфері була пов'язана також з політичними реформами, в тому числі з набуттям польськими жінками виборчих прав в 1918 році.

Висновки до третього розділу

Таким чином, роман «Спадщина» був опублікований на сторінках «Газети Варшавської» в 1931 році Романом Дмовським під псевдонімом Казимеж Вибрановський. У романі Р. Дмовського представлена картина польського суспільства в мінливій політичній ситуації 30-х років ХХ століття. Автор «Спадщини» створив свої персонажі, використовуючи стереотипи, що функціонували в цей період. Його персонажі характеризуються типовими рисами – їх зовнішній вигляд, погляди і поведінка репрезентує представників окремих соціальних груп. На основі роману Р. Дмовського можна реконструювати стереотип поляка в конфронтації зі стереотипами людей іншої національності, особливо євреями.

У своєму романі Дмовський схарактеризував польське суспільство як спільноту в опозиції до інших народів. Найважливішим героєм цієї роботи є Збігнев Твардовський – образ сильного чоловіка, пов'язаного з рідною землею, що бореться з іноземними впливами. Автор також представив стереотипний образ сільського проповідника, слуги та сучасної жінки. Образ поляків як нації не ідеалізований. У романі описуються як переваги, так і недоліки польського суспільства. Євреї є важливою частиною світової картини. Їх негативне зображення є результатом антисемітських переконань автора роману і вороже ставлення його співвітчизників до цієї групи співгромадян. У контексті єврейської нації поляки характеризувалися позитивно. В романі зустрічаємо опозицію ми – ви/поляки – євреї. На цю

дихотомію зображення вплинули особисті погляди Дмовського, який заявив в одному зі своїх політичних нарисів: масонство не є і ніколи не буде досить великим в суспільстві, як католицькому, так і польському, і настільки сильним в його національних почуттях. За своєю природою вона повинна ґрунтуватися на тому, що менш польське, що далі стоїть від народу, що залишається з ним у духовній боротьбі.

ВИСНОВКИ

Таким чином, нами проаналізовано праці науковців, присвячені вивченню поняття стереотип. Визначено, що стереотипи зазвичай створюються та закріплюються через комунікативне передавання вербальних «ярликів» з покоління в покоління, без фактичної взаємодії з людьми, які є об'єктом стереотипу. Стереотип досить цікаве наукове поняття, що досліджується представниками різних наукових галузей. Однак, у кожній галузі зазначають, що мова посідає важливе значення в оформленні та фіксації стереотипів; складники стереотипів (змістові та образні) відзначаються традиційністю, неподільністю відтворення у мовному потоці, відносною змінюваністю при формуванні, наявністю емоційно-оцінної маркованості та модальності.

В порівнянні з емоційною оцінкою, стереотипна думка є результатом спрощеного, схематизованого мислення, тобто спотворений образ світу, властивий багатьом людям. Переважно стереотипи заважають у міжкультурному та міжнаціональному спілкуванні, проте, знання стереотипів може бути корисним у політиці міжкультурних та міжнаціональних зв'язків.

Етнічні стереотипи є невід'ємною частиною суспільної свідомості і самосвідомості представників етносу, що виявляється в умовах контакту з представниками інших етносів та виконують захисну функцію по відношенню до своєрідності духовної культури. Стереотипне сприйняття конкретного етносу реалізується засобами гетеростереотипів – системи уявлень про іншого, – так і внутрішньо, за допомогою автостереотипів, – системи уявлень про себе.

Етностереотипи досить стабільні і з'являються протягом всієї історії у представників різних поколінь як стабільна форма етнічної поведінки. Етнічні стереотипи часто не відповідають дійсності і є суб'єктивними, що обумовлено вибіркоким підходом у формуванні образу етносу, що полягає в приверненні

уваги до деяких особливостей і приниженні важливості інших. В наш час актуальність вивчення функцій і ролі стереотипів диктується необхідністю передбачати і вирішувати різні соціальні, культурні та політичні конфлікти, що виникають в ситуації міжетнічного контакту.

Нами описано життєвий та політичний шлях Романа Дмовського. Його життєвий шлях та політична діяльність вказують на те, що він був непересічною особистістю. Він зміг показати себе як талановитий, цілеспрямований та прагматичний політик.

Охарактеризовано внутрішні та зовнішні фактори, що вплинули на формування та еволюцію націоналістичних поглядів Р. Дмовського. Так у працях Дмовського міститься досить детальний виклад його розуміння питання про те, що означає бути поляком, які поляки, в чому суть польського національного характеру. Без розуміння цього неможливо, як вважав Дмовський, вирішувати практичні завдання побудови держави, а це і є головним національним завданням.

Закладені ним засади «польської національної ідеї» поклали у польській політологічній думці початок течії так званого інтегрального націоналізму. До того ж очолюваний Романом Дмовським польський націонал-демократичний рух, з його величезним радикальним потенціалом перетворився у першій половині ХХ ст. у винятково впливовий чинник напруженості у Європі та сприяв поширенню ідей націоналізму і в Україні.

Виявлено мовну реалізацію позитивних та негативних стереотипів образу поляка в романі «Спадщина» Р. Дмовського, який був опублікований на сторінках «Газети Варшавської» в 1931 році під псевдонімом Казимеж Вибрановський. У романі Р. Дмовського представлена картина польського суспільства в мінливій політичній ситуації 30-х років ХХ століття. Автор «Спадщини» створив свої персонажі, використовуючи стереотипи, що функціонували в цей період. Його персонажі характеризуються типовими рисами – їх зовнішній вигляд, погляди і поведінка репрезентує представників

окремих соціальних груп. На основі роману Р. Дмовського можна реконструювати стереотип поляка в конфронтації зі стереотипами людей іншої національності, особливо євреями.

У своєму романі Дмовський схарактеризував польське суспільство як спільноту в опозиції до інших народів. Найважливішим героєм цієї роботи є Збігнев Твардовський – образ сильного чоловіка, пов'язаного з рідною землею, що бореться з іноземними впливами. Автор також представив стереотипний образ сільського проповідника, слуги та сучасної жінки. Образ поляків як нації не ідеалізований. У романі описуються як переваги, так і недоліки польського суспільства. Євреї є важливою частиною світової картини. Їх негативне зображення є результатом антисемітських переконань автора роману і вороже ставлення його співвітчизників до цієї групи співгромадян. У контексті єврейської нації поляки характеризувалися позитивно. В романі зустрічаємо опозицію ми – ви/поляки – євреї. Як свідчить вищесказаний аналіз, політичний роман, і особливо популярний, є багатим джерелом для вивчення стереотипів. У таких творах виражаються різні думки, упередження та уявлення. На їх основі можна реконструювати образ ментальності суспільства міжвоєнного двадцятиліття.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Архангельська А. Слово в культурі та культура в слові: національний і універсальний вимір. Слово в культурі та культура в слові. Відп. ред. А. Архангельська. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. С. 5–12.
2. Байбурин А. К. Этнические аспекты изучения стереотипных форм поведения и традиционных культур. *Советская этнография*. 1985. № 2. С. 36–46.
3. Балко М. Еволюція поглядів на статус і структуру цілісних словосполучень сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*: зб. наук, пр. Донецьк: ДонНУ, 2002. Вип. 10. С. 32–37.
4. Баронин А. С. Этнопсихология. Київ: МАУП, 2000. 116 с.
5. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипа. Польские и немецкие студенты о своих соседях. *Славяноведение*. 1997. № 1. С. 12–24.
6. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва: Индрик, 2005. 527 с.
7. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник. 2-ге вид., доп. Київ : ВЦ Академія, 2004. 342 с.
8. Белова А. Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи. *Мовні і концептуальні картини світу*: Зб. наук. пр. Київ : КНУ ім. Т.Шевченка. 2002. № 7. С. 43–48.
9. Бромлей Ю.В. К вопросу о влиянии особенностей культурной среды на психику. *Советская этнография*. 1983. № 3. С. 71.
10. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Москва : Языки славян. культуры, 2001. 288 с.
11. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва : Языки рус. культуры, 1999. 780 с.

12. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. Москва : Языки славян. культуры, 2001 272 с.
13. Гладких С. В. Этнические стереотипы и проблемы межкультурного общения. Этнические проблемы современности: Сборник статей. Вып.5. Ставрополь,1999. С. 57–65.
14. Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в українській народній казці: автореф. дис. ... канд. філос. наук.: 09.00.04. Харків, 2004. 19 с.
15. Гриценко П. Ю. Мова як акумулятор культури і одна з форм її вираження. Мова і культура. Київ : Наук. думка, 1986. С. 66–90.
16. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. Л., 1990.
17. Данилюк І. Етнічний стереотип. Етносоціологія: терміни та поняття: Навчальний посібник / [Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю. та ін.]. Київ : Фенікс, 2003. С. 121–123.
18. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5/6. С. 23–35.
19. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
20. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.
21. Зелінський М. В. Українське питання у публіцистичній і політичній діяльності Романа Дмовського (1888-1939): дис ... канд. іст. наук: 07.00.02. – всевітня історія; Миколаїв, 2016.
22. Зелінський М. В. Політичні погляди Романа Дмовського. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2012. Вип. 195. Т. 207. Серія. «Історія». С. 95–100.
23. Зелінський М. В. Постать Романа Дмовського в польській історіографії. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2014. № 5 (08). С. 32–37.

24. Зелінський М. В. Роман Дмовский как идеолог и теоретик польского национализма. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2014. № 1(03). С. 34–38.
25. Іванова І. Б. Лінгвокультурологічні аспекти дослідження стереотипів. *Культура України*. 2014. Вип. 47. С. 130–138.
26. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науковомистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології). Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
27. Івченко А. Етнічні стереотипи в українській фразеології. *Третій Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство*. Харків, 1996. С. 204–207.
28. Квастхофф У. Социальный предрассудок и коммуникация — лингвистический анализ стереотипа. От лингвистики к мифу: *Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»*: Сб. ст. / сост.: А. В. Павлова. СПб.: Антология, 2013. С. 113–137.
29. Кісь О. Р. Етнічні гендерні стереотипи та джерела їх конструювання. *Український жіночий рух: здобутки і проблеми*: Зб. наук. пр. Дрогобич, 2002. Вип. 1. С. 26–43.
30. Комар О. С. Етнокультурна парадигматика національно-маркованих мовних одиниць: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02. Київ, 2009. 20 с.
31. Конобродская В.Л. Украинская этнолингвистика: направления развития, проблемы и задачи. *Славяноведение*. 2008. № 4. С. 104–114.
32. Конобродська В. Українська етнолінгвістика на шляху пошуку (Замість передмови). *Етнолінгвістичні студії 1*: зб. наук. пр. / [відп. ред. П. Грищенко, В. Конобродська]. Житомир : Полісся, 2007. С. 7–20.
33. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.
34. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль. *Збірник статей*. Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2002. 460 с.

35. Красных В. В «Свій» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : Гнозис, 2003. 375 с.
36. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультуро́логия: курс лекцій. Москва : Гнозис, 2002. 284 с.
37. Лазарович О. М. Мовні стереотипи і мовна картина світу. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua>. (дата звернення 05.12.2021).
38. Левченко О. П. Етнічні стереотипи у публіцистичному тексті. *Słowo. Tekst. Czas* : Materiały Konferencji Naukowej. Szczecin, 2001. С. 41–43. URL : <http://levchenko.eu/index.php/uk/> (дата звернення 12.06.2022).
39. Левченко О. П. Стереотип чоловіка в жіночих прецедентних текстах та фразеології. *Słowo. Tekst. Czas* : IX. Materiały Konferencji Naukowej. Szczecin, 2008. С. 61–68. URL : <http://levchenko.eu/index.php/uk/> (дата звернення 23.07.2022).
40. Липпманн У. Общественное мнение / Пер. с англ. Т. В. Барчуновой. Москва : Ин-т фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
41. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : Академія, 2012. 288 с.
42. Мартинюк А. П. Гендерні стереотипи та їх відображення у мові та мовленні (на матеріалі англійської мови). *Вісник Київського лінгвістичного університету*. Серія «Філологія». 2003. Т. 6. № 1. С. 103–109.
43. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие. Минск: ТетраСистемс, 2004. 256 с.
44. Маслова В. А. Лингвокультуро́логия: учеб. пособие для студентов вузов. Москва : Academia, 2001. 202 с.
45. Матвіюк О. Я. Польський націоналізм в переконаннях Романа Дмовського. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. Зб. наук. пр. Хмельницький, 2022. С. 131–135
46. Мацько Л. І. Теоретичні засади лінгвокультуроґічного аналізу тексту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Сер. 10; Проблеми

граматики і лексикології української мови. Київ : НПУ, 2008. Вип. 3. Кн. 2. С. 311 – 322.

47. Мойсієнко А. Мова як світ світів: поетика текстових структур. Умань : Софія, 2008. 280 с.

48. Насонов А. А. Этноконфессиональное взаимодействие на Алтае XIX-начала XX в. в контексте стереотипного восприятия. *Вестник Томского государственного университета. История*. 2013. №4 (24). С. 87–91.

49. Общественное движение на польских землях: основные идейные течения и политические партии в 1864-1914 гг./ под ред. А. М. Орехова. Москва : Наука, 1988. 382 с.

50. Овчиннікова І. І. Аспекти вивчення стереотипу як загальнонаукового феномену. *Studia linguistica: збірник наукових праць / КНУТШ*. Київ, 2009. Вип. 2. С. 281–289.

51. Письменна Ю. О. Етнічні особливості концептуалізації дійсності мовами європейського культурного ареалу: (на матеріалі лексики і фразеології укр., рос., англ. та італ. мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.

52. Поворознюк С. І. Мовні засоби експлікації етнічних стереотипів татарського народу в кримському циклі оповідань Михайла Коцюбинського. *Література та культура Полісся: зб.наук. пр.* Вип. 78. Серія: Філологічні науки. № 4. Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин: [б. в.], 2015. С. 135–145.

53. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. Изд. 5. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 224 с.

54. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.

55. Сілецький Ю. Р. Етнічні гетеростереотипи в традиційному світогляді українців : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05. Львів, 2009. 17 с.

56. Сінкевич О. Б. Основи культурології: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Дім Ін Юре; Видав. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 312 с.
57. Сологуб Н. М. Стереотип. Українська мова. Енциклопедія. [Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 599 с.
58. Сорокин Ю. А. Стереотип, штамп, клише: к проблеме определения понятий. *Общение: теоретические и прагматические проблемы*. Москва : Наука, 1978. С. 133–138.
59. Ставицька Л. О. Гендерна лінгвістика: українська перспектива. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 58–66.
60. Сюта Г. М. Мовний портрет у контексті сучасних лінгвостилістичних досліджень. *У вимірах слова: Зб. наук. праць (До ювілею проф. кафедри української мови Л. Г. Савченко)*. Харків, 2009. С. 32–39.
61. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 312 с.
62. Толстая С. М. Постулаты московской этнолингвистики. *Etnolingwistyka: problem języka i kultury / red. J. Bartmiński*. Lublin. 2006. Vol. 18. С. 7–27.
63. Толстая С. М. Этнолингвистика Ежи Бартминского. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва : Индрик, 2005. С. 9–10.
64. Толстой Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва : Индрик, 1995. С. 27–40.
65. Трусков В.П., Филиппов А.С. Этнические стереотипы. Этническая психология: этнические процессы и образ жизни людей. Москва, 1984.
66. Фарадов Т. Этнокультурная идентичность и некоторые аспекты психологии межнационального общения в Азербайджане. URL:

<http://www.gumilev-center.az/nacionalno-etnicheskoe-soznanie-azerbajdzhancev-chast-ii/> (дата звернення 27.06.2022).

67. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии: учебное пособие; под ред. В. Д. Бондалетова. 5-е изд. Москва : Флинта; Наука, 2009. 184 с.

68. Шведова М. О. Вербалізація образних стереотипів сприйняття часу в російській мові: автореф. дис. ...канд. філолог. наук. К., 2008. 19 с.

69. Шеремета В. П. Національно-культурні стереотипи мовообразу жінки в українських народних піснях: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 24 с.

70. Юдін О. В. Етнолінгвістичне вивчення народної культури і проблема дефініювання. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія філологічна. 2011. Вип. 52. С. 12–24.

71. Ядов В. Социальный стереотип. *Философская энциклопедия*. Москва : Советская энциклопедия, 1970. 134 с.

72. Baranowski J. Roman Dmowski 1864-1939. Poznań. 1939. 62 s.

73. Bartmiński J. Czym zajmuje się etnolingwistyka?. *Akcent*. 1986. № 26. S. 16–22.

74. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. 283 s.

75. Bartmiński J., Tokarski R. Językowy obraz świata a spójność tekstu. *Teoria tekstu*; pod red. T. Dobrzyńskiej. Ossolineum. 1986. S. 65–81.

76. Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki. *Język a kultura*. T.12. Wrocław. 1998. S. 63–84.

77. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. *Językowy obraz świata* / pod red. J. Bartmińskiego. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1999. Wyd. 2. S. 103–120.

78. Bartmiński J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. *Z problemów frezeologii polskiej i słowiańskiej*. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Łódź. 1985. S. 25–53.

79. Bartmiński J., Stereotypy mieszkają w języku. *Studia etnolingwistyczne*, Lublin. 2007.
80. Bartoszewicz J. Zagadnienia polityki polskiej. Warszawa. 1929. 150 s.
81. Bartoszewicz J. Znaczenie polityczne kresów wschodnich dla Polski. Warszawa. 1924. 40 s.
82. Białokur M., Patelski M., Szczepaniak A. Roman Dmowski i jego współpracownicy. Toruń: Wydawnictwo «Adam Marszałek», 2008. 530 s.
83. Bilewicz M. Autostereotyp narodowy i jego konsekwencje: perspektywa psychologii stosunków międzygrupowych, w: Stereotypy i stereotypizacja, red. W. Domachowski, Poznań. 2007.
84. Borkowski A. Drogi do niepodległości w myśli politycznej i działalności Romana Dmowskiego (przed I wojną światową). *Przegląd Zachodni*. 1988. № 5–6. S. 47–78.
85. Borkowski A. Narodowa Demokracja i Roman Dmowski wobec wojny w 1920 roku. *Zycie i Myśl*. 1990. № 7–8. S. 47–64.
86. Cała A. Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim (1864–1897). Postawy. Konflikty. Stereotypy, Warszawa. 1989.
87. Chamot M., Entuzjazm i zwątpienie. Obraz własny Polaków w wybranej publicystyce prasowej trzech zaborów w latach 1864–1914, Toruń. 2003.
88. Dmowski R. Jan Popławski, jego stanowisko w dziejach rozwoju myśli polskiej. *Przegląd Wszechpolski*. Styczeń 1922. № 1. S. 6–15.
89. Dmowski R. Kościół, naród i państwo. Wybór pism. Poznań. 2014. T. 1.
90. Dmowski R. Myśli nowoczesnego Polaka. Lwów. 1907. 279 s.
91. Dmowski R. Na Podolu i Ukrainie. Rzut oka na stan umysłów w latach ubiegłych i dzisiaj. *Przegląd Wszechpolski*. 1905. № 8–10. S. 684–690.
92. Dmowski R. Niemcy, Rosja i kwestia polska. Lwów. 1908. 271 s.
93. Dmowski R. Niemcy, Rosja i kwestia Polska. Pisma. Częstochowa. 1938. T. II. 253 s.

94. Dmowski R. *Polityka polska i odbudowywanie państwa*. Warszawa. 1988. T. 1.
95. Dmowski R. *Postawy polityki polskiej. Wybór pism*. Poznań. 2014. T. 1.
96. Dmowski R. *O ustroju politycznym państwa*, Warszawa. 1996, s. 115.
97. Engelgard J. *Myśl polityczna Romana Dmowskiego*. Muzeum Niepodległości w Warszawie, Polska. *Dziedzictwo i Przyszłość*, 2009. 180 s. 326.
98. Fikus F. *Roman Dmowski 1864-1939. Życiorys – wspomnienia – zbiór fotografii*. Drukarnia Polska Spółka Akcyjna w Poznaniu, 1939. 94 s.
99. Friszkie A. *O kształt niepodległej*. Warszawa. 1989.
100. Giertych J. *Rola dziejowa Dmowskiego 1914 r.* Chicago: nakł. Komitetu Wydawniczego, 1968. T. 1. 812 s.
101. Gmurczyk A. *Każda broń w prowadzonej walce z Systemem jest dobra – wywiad z prezesem NOP*. URL: <http://www.nacjonalista.pl/2012/09/29/kazda-bron-w-prowadzonej-walce-z-systemem-jest-dobra-wywiad-z-prezesem-nop/> (дата звернення 16.12.2021).
102. Halczak B. *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej*. Zielona Góra. 2010.
103. Halczak B. *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej*. Zielona Góra. 2010.
104. 7. Katz D., Braley K. *Racial Stereotypes in One Hundred College Students*. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1933, Vol. 28, P. 288–289.
105. Kawalec K. *Myśl polityczna Romana Dmowskiego*. *Przegląd Zachodni*. 1999. № 3. S.41-58.
106. Kawalec K. *O ustroju politycznym państwa Roman Dmowski*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996. 201 s.
107. Kawalec K. *Roman Dmowski*. Warszawa: Drukarnia Elanders Polska, 1996. 364 s.

108. Kiniorski M. Z czterdziestu pięciu lat wspomnień o Romanie Dmowskim. Warszawa: Warszawski Dziennik Narodowy, 1939. 42 s.
109. Kozicki S. Roman Dmowski 1864-1939. The Slavonic and East European Review. 1939. Vol. 18. № 52. P. 118–128.
110. Krzywiec G. Szowinizm po polsku: przypadek Romana Dmowskiego (1886- 1905) . Warszawa: Neriton: Instytut Historii PAN, 2009. 500 s.
111. Łagoda M. Dmowski, naród i państwo: doktryna polityczna «Przeglądu Wszechpolskiego» (1895-1905). Poznań: Agencja eSeM, 2002. 287 s.
112. Landau Z., Tomaszewski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej. Przegląd historyczny. Warszawa. 1970. № 2.
113. Lippmann W. Public Opinion. Toronto. 1965.
114. Marchlewski B. Roman Dmowski. Poznań; Warszawa: Księgarnia Św. Wojciecha, 1922. 31s.
115. Micewski A. Roman Dmowski. Warszawa: Wydawnictwo «Verum», 1971. 422 s.
116. Mitosek Z., Literatura i stereotypy, Wrocław. 1974.
117. Niklewiczowa M. Wspomnienia o Romanie Dmowskim. Warszawa. 2001.
118. Panasiuk J. O zmienności stereotypów. *Język a kultura*. T. 12. Wrocław. 1998. S.84–99.
119. Pisarkowa K., Tożsamość nosiciela stereotypów etnicznych, w: *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*, red. J. Bartmiński, Lublin. 2002.
120. Postawy polityki polskiej. Narodowa demokracja. Antologia myśli politycznej «Przeglądu Wszechpolskiego» (1895–1905). Londyn. 1983.
121. Radowski G. Narodowa demokracja wobec problemów narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926. Toruń. 2000.
122. Słownik stereotypów i symboli ludowych / pod red. J. Bartmińskiego. T. 1. Zeszyt 1. Lublin, 1996; T. 1. Zeszyt 2. Lublin. 1998.

123. Szwed A. Koncepcja państwa narodowego w publicystyce Romana Dmowskiego. *Sny o potęgę. Bezpieczeństwo, suwerenność, mocarstwowość. Rzeczpospolita polska, 1918–1939.* Lublin. 2010. S. 287–300.
124. Tomczak M. Działalność polityczna Romana Dmowskiego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.* T.VII. 2005. S. 185–197.
125. Wapiński R. Idea narodu w myśli społeczno-politycznej endecji przed 1918 r. *Studia filozoficzne.* Warszawa. 1967. № 4. S. 1.
126. Wapinski R. Roman Dmowski. Lublin. 1989. 392 s.
127. Węgiński E. Roman Dmowski i jego przyjaciele we Lwowie i w Krakowie w latach 1895-1905. Krzeszowice: Dom wydawniczy «Ostoja», 2011. 58 s.
128. Wereszycki H. Historia Polski, 1864–1918. Warszawa. 1946.
129. Wybranowski K. Dziedzictwo, Wrocław. 2003.
130. Zalewska K. Stereotypowy obraz Polaków w powieści Romana Dmowskiego *Dziedzictwo – ujęcie lingwistyczne.* *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza,* 17, 2010. S. 245–260.
131. Załuski J. Roman Dmowski. Jego życie, prace i zasługi dla Ojczyzny. Warszawa. 1939. 64 s.
132. Zimand R. Narodowa Demokracja, 1893–1939. Z studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk. 1980.